

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

ΠΕΡΙ ΦΥΣΕΩΣ

ΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΩΝ ΦΥΣΙΚΩΝ

ῥσ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ - ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ - ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ

ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΑΛΦΑΣ

Περί Φύσεως

Το δεύτερο βιβλίο των Φυσικών

Μακέτα εξωφύλλου - σχεδιασμός έκδοσης:

Μαρία Τουμαχίδου

διόρθωση: Δήμητρα Τουλιάτου

σελιδοποίηση: Αναστασία Σπαλιοδέτου, Print Shop

Τυπώθηκε τον Απρίλιο του 1999

© 1999 για την εισαγωγή, τη μετάφραση και το σχολιασμό:

Βασιλῆς Κάλφας και εκδόσεις ΠΟΛΙΣ

Ομήρου 32, 106 72 Αθήνα, τηλ.: 36 43 382, φαξ: 36 36 501

e-mail: polis@ath.forthnet.gr

ISBN: 960-7478-72-X

εκδόσεις ΠΟΛΙΣ

191b Τῶν ὄντων τὰ μὲν ἔστι φύσει, τὰ δὲ δι' ἄλλας αἰ-
 10 τίας, φύσει μὲν τὰ τε ζῶα καὶ τὰ μέλη αὐτῶν καὶ τὰ
 φυτὰ καὶ τὰ ἀπλά τῶν σωμάτων, οἷον γῆ καὶ πῦρ καὶ
 ἀήρ καὶ ὕδωρ (ταῦτα γὰρ εἶναι καὶ τὰ τοιαῦτα φύσει
 φαμέν), πάντα δὲ ταῦτα φαίνεται διαφέρουτα πρὸς τὰ
 μὴ φύσει συνεστῶτα. τούτων μὲν γὰρ ἕκαστου ἐν ἑαυτῷ
 ἀρχὴν ἔχει κινήσεως καὶ στάσεως, τὰ μὲν κατὰ τόπον,
 15 τὰ δὲ κατ' αὐξήσεω καὶ φθίσει, τὰ δὲ κατ' ἀλλοίωσιν.
 κίνησι δὲ καὶ ἡμῶν, καὶ εἴ τι τοιοῦτον ἄλλο γένος
 ἔσται, ἢ μὲν τετύχηκε τῆς κατηγορίας ἐκείστης καὶ
 καθ' ὅσον ἔστιν ἀπὸ τέχνης, οὐδεμίαν ὁρμὴν ἔχει μετα-
 βολῆς ἑμφυτου, ἢ δὲ συμβέβηκεν αὐτοῖς εἶναι λιθίους ἢ
 20 γήινους ἢ μικτοὺς ἐκ τούτων, ἔχει, καὶ κατὰ τοσοῦτον, ὡς
 οὕτως τῆς φύσεως ἀρχῆς τινὸς καὶ αἰτίας τοῦ κινεῖσθαι καὶ
 ἠρεμεῖν ἐν ᾧ ὑπάρχει πρῶτως καθ' αὐτὸ καὶ μὴ κατὰ
 συμβεβηκός (λέγω δὲ τὸ μὴ κατὰ συμβεβηκός, ὅτι γέ-

1. Κατὰ τον Φλόπτον (Εἰς φυσ. 202.20-21), «ἄλλες αἰτίες» ὑπαρξίης των ὄντων μπορεί να είναι η τέχνη, η ανθρώπινη προαίρεση, η τύχη, το «αυτομάaton», ο λογισμός, ο νους. Για την τύχη και το αυτόματο βλ. παρακάτω κεφ. 4-6. Η προαίρεση που ακολουθεί δίνει πόντος το βάρος στη διάκριση φύσης και τέχνης.
2. Η χλιμικια των φύσει ὄντων περιλαμβάνει: (1) τα τέσσερα εμπειρογνώματα στοιχεία ἢ «απλά σώματα» (2) τα μικτά σώματα, τα ανόργανα δηλαδή σώματα, όπως τα μέταλλα, που αποτελούνται από τη μετρή χάντων από τα τέσσερα στοιχεία (βλ. αμέσως παρακάτω 192b20). (3) τα μέρη των ζώων, δηλαδή τους ιστούς και τα ὄργανα των ζώων και (4) τα πλάση ἑμβια ὄντα, φυτά και ζῶα. Πρβ. Ross [1946], 500.
3. Στην καθιμερνή κίνηση βλ. Βιστωνή και Charlton [1980], 88.
4. Η ανισοτελής κίνηση ἔχει διερευνημένη ἔννοια, αφού περιλαμβάνει τόσο την τοπιική μετακίνηση όσο και την ποιοτική μεταβολή (τη γέννηση και τη φθορά, την αἰξίση και τη μείωση, την «ἀλλοίωση»). Βλ. φυσικά III.1. Όλα τα φύσει ὄντα, υποστηρίζει ο Αριστοτέλης κινούνται από μόνα τους. Η φυσική κίνηση των απλών σωμάτων είναι ἡ αἰθέρα επιθύραση κίνηση τους ἔτε πρὸς τα ἐπάνω (ἢ φαντά και ο αέρας) ἔτε πρὸς τα κάτω (ἢ γῆ και το νερό), και «αποδεικνύεται» στο Περί ουρανού III. 2.
5. Στην κατηγορία δηλαδή του συγκεκριμένου τεχνικού προϊόντος, του χρῆσται ἢ του φορέατος, ἄλλες δυνατός μεταφορές: «που ικανοποιεί μια συγκεκριμένη περιγραφή», «που ἔχει μια συγκεκριμένη επωνυμία ἢ χαρακτηρισία».
6. Η «τέχνη» στον Αριστοτέλη, όπως και στον Πλάτωνα, δεν αναφέρεται μόνο στην καλλιτεχνική δημιουργία ἀλλά σε κάθε τεχνική δραστηριότητα. Για τη διάκριση φύσης και τέχνης βλ. Ανώλωση.
7. Βλ. Σιμηάκιος (Εἰς φυσ. 205.15), ὁρμὴν δὲ κινήσεως τὴν ἐνδοθεὴν ἀρχὴν ἐκείσε τῆς κινήσεως.

Απὸ τα ὄντα, ἄλλα οφείδουν την ὑπαρξή τους στη φύση και ἄλλα σε
 ἄλλες αἰτίες¹. Στη φύση οφείδουν την ὑπαρξή τους τα ζῶα και τα μέ-
 5 ρη τους, τα φυτά και τα ἀπλά σώματα ὅπως ἡ γῆ, ἡ φωτιά, ο αέρας
 και το νερό² – για αυτά και για τὰ παρόμοια τους λέμε³ ὅτι ὑπάρχουν
 «φύσει». Όλα αυτά διαφέρουν εμφανῶς ἀπὸ ὅσα δεν ἔχουν συσταθεῖ
 ἀπὸ τη φύση. Γιατὶ το καθένα τους ἔχει μέσο του μια ἀρχὴ κίνησης και
 10 στάσης – ἄλλα ὅσον ἀφορὰ τον τόπο, ἄλλα ὅσον ἀφορὰ την ἀκτύπηση
 και τον μαφασμό, ἄλλα ὅσον ἀφορὰ τη μεταλλληγή. Ἐνὼ ἕνα κρεβά-
 τι ἢ ἕνα φῶρημα ἢ στὸ ἥποτε ἄλλο παρόμοιο, ὡς κάτι που ἀνήκει στην
 ἀντιστοιχὴ κατηγορία παραγμάτων⁴, και εφόσον εἶναι προϊόν τέχνης⁵,
 δεν ἔχει καμία ἑμφυτη τάση μεταβολής⁶. το ἴδιο ἀντικείμενο πάλι, ὡς
 15 κάτι που συνέβη να εἶναι πέτρηνο ἢ γήινο ἢ ἀπὸ ἕνα μείγμα πέτρας
 και γῆς, και μόνο στο μέτρο αυτό, ἔχει ὄντως μια τέτοια τάση⁷.

Ἡ φύση λοιπὸν εἶναι ἀρχὴ και αἰτία της κίνησης και της στάσης σε
 20 ἐκείνα τα ὄντα ὅπου εὐπτάχει κατὰ τρόπο ἄμεσο και σύμφωνο με
 την ἴδια την οὐσία τους⁸ – και ὄχι «κατὰ συμβεβηκός»⁹. (Δέγοντας

8. Το πέτρηνο αντικείμενο θα πέσει λόγω του βάρους του πρὸς τα κάτω ὄχι ὡς οργάνιστο ἀλλὰ ὡς πέτρα. Η εἰσέθετη πύση του δεν ἔχει καμία σχέση με την προέθεση του (την ἀντιστοιχὴ τέχνη) και τον οργισμό του (τι εἶναι οργάνιστο), ἀλλὰ μόνο με ἕνα «συμβεβηκός». Τη συγκεκριμένη ὄλη του, που θα μπορούσε να εἶναι και διαφορετικὴ χωρίς το ἀντικείμενο να πῆξει να εἶναι οργάνιστο.

9. Ο Αριστοτέλης ἀντιπροσέθετε κατὰ κανὸνα το καθαυτὸ στο κατὰ συμβεβηκός, ὅπου το καθαυτὸ δηλάνει ἄμεση και ἀνεγκάτια ἐξάρτηση ἀπὸ την οὐσία ἐνός ὄντος ἐνὸ το κατὰ συμβεβηκός μόνο ευαρεμασὴ σχέση. Κατὰ τον Φλόπτον (196.32-33), το πρῶτως ισοδυναμεῖ με το προσεχῶς, προσδιορίζει δηλαδή την οὐτότητα που ἐπιδρά κατὰ ἄμεσο τρόπο στην κί-
 5 νηση του φύσει ὄντος. Ο Σιμηάκιος (267.22-268.6) παρατηρεῖ ὅτι ἕνα κατηγορημα ἔμπορεῖ να προσάπτεται σε ἕνα υποκείμενο μόνο «καθαυτὸ» και ὄχι πρῶτως, ὅπως ἡ ἰδιότητα «το ἀβροιαμα των γυνών ἰσο με δύο ορθές» προσάπτεται στο ἰσοσελές τῆλυνο ἀπου και το ἰσοσελές εἶναι τῆλυνο ἄλλοτε μόνο πρῶτως και ὄχι «καθαυτὸ», ὅπως ἡ ἀυκότητα σε μια ἐπιφάνεια ἢ ἡ ἀρετή σε μια ψυχή – οι ἰδιότητες αυτές, ὡ και εἶναι βασικές, «οὐτε συμληγ-
 10 ρῶνουν την οὐσία των ὄντων ὄτε εμπροσέχονται στον οργισμό τους» (268.1-2). Πρβ. Μετὰ τα φυσικά Z 1031b13-14.

10. Για την ἔννοια του «συμβεβηκός» βλ. Μετὰ τα φυσικά Δ 1025a14: συμβεβηκός λέγεται ὁ ὑπάρχει μὲν τινι και ἄλλήθες εἶπειν, οὐ μέντοι ἐξ ἀνάγκης ὄτε ἔτι το πρῶτο. Το «κατὰ συμβεβηκός» ὡν ἐπιέγγεται ἀπὸ τον Αριστοτέλη με το παρόδημα της πρόσσης «ο δίκαιος εἶναι μουσικός», ὅπου εἶναι φανερό ὅτι το κατηγορημα «μουσικός» δεν ἀποδίδει μια ἰδιότητα που ἀνήκει στην οὐσία του δίκαιου ἀφρόπου. «Γιατὶ στην περίπτωση αυτή το να εἶναι κάποιος κάτι σημαίνει ὅτι συνέβη ἀπλῶς στον κάποιον να εἶναι το κάτι (τὸ γὰρ τὸδε εἶναι τὸδε σημαίνει τὸ συμβεβηκός)» (1017a12-13). Κάθε κατηγορημα που

- νοῦτ' αὐ αὐτὸς αὐτῶ τις αἴτιος ὑγείας ὡν ἰατρὸς ἀλλ' ὅμως οὐ καθὼ ὑγιαίνεται τῆν ἰατρικῆν ἔχει, ἀλλὰ συμβέβηται τοῦ αὐτοῦ ἰατροῦ εἶναι καὶ ὑγιαίνουσιν διὰ καὶ χωρὶς τοῦ αὐτοῦ ποιουμένων· οὐδὲν γὰρ αὐτῶν ἔχει τῆν ἀρχὴν ἐν αὐτῶ τῆς ποιήσεως, ἀλλὰ τὰ μὲν ἐν ἀλλοῖς καὶ ἔξωθεν, οἷον οἰκία καὶ τῶν ἀλλῶν τῶν χειροκινήτων ἕκαστου, τὰ δ' ἐν αὐτοῖς μὲν ἀλλ' οὐ καθ' αὐτὰ, ὅσα κατὰ συμβεβηκὸς αἴτια γέροντ' αὐ αὐτοῖς· φύσις μὲν οὖν ἐστὶ τὸ ῥηθῆν· φύσις δὲ ἔχει ὅσα τριαύτην ἔχει ἀρχὴν· καὶ ἔστιν πάγια ταῦτα οὐσία· ὑποκείμενον γάρ τι, καὶ ἐν ὑποκειμένῳ ἔστιν ἡ φύσις αἰεί·
- 35 κατὰ φύσιν δὲ ταῦτά τε καὶ ὅσα τούτοις ὑπάρχει καθ' αὐτὰ, οἷον τῶ πυρὶ φέρεσθαι ἄνω· τοῦτο γὰρ φύσις μὲν οὐκ ἔστιν οὐδ' ἔχει φύσιν, φύσει δὲ καὶ κατὰ φύσιν ἐστὶν. τί μὲν οὖν ἐστὶν ἡ φύσις, εἴρηται, καὶ τί τὸ φύσει καὶ κατὰ φύσιν, ὡς δ' ἔστιν ἡ φύσις, πειρασθῆναι δεικνύται γελῶν· φανερὸν γὰρ ὅτι τοιαῦτα τῶν ὄντων ἐστὶν πολλὰ. τὸ δὲ δεικνύται τὰ φανερὰ διὰ τῶν ἀφανῶν οὐ δύναμειν κρύβειν ἐστὶ τὸ δι' αὐτὸ
- 5
- αναγράφεται σε ἓνα υποκείμενο θὰ εἶναι ἓνα «συμβεβηκός», ἐκτὸς ἀν το κατηγόρημα αὐτὸ ἀποδίδει τον λόγον ὑποφύξης του υποκειμένου (ἀλλὰ μὴ διότι παθὶ ἦν, 1025a24).
11. «Καθαυρό» αἴτιο της ἰατρικῆς του ασθενούς εἶναι ἓνας γιαντρός (κάποιος που κατέχει την τέχνη της ἰατρικῆς). «Κατὰ συμβεβηκός» αἴτιο εἶναι ο ἰδιος ο ασθενῆς, ο οποίος ἔτυχε να εἶναι γιαντρός και γιαντρεῖ τον εαυτό του.
12. Το να εἶσαι ο ἄρρωστος που γιαντρεῖσαι (ο ὑγιαίνουσ) και το να εἶσαι γιαντρός· Πηβ. Pallegria [1993], 25.
13. Οπου το ποιητικό αἴτιο (η ἀρχή της κατασκευῆς) εἶναι ο σκοδός και η σκοδομακὴ του τέχνη, και βρισκονται φυσικά εκτός της οἰκίας. Αυτὴ εἶναι η συνηθισμένη περιγραφή στα προτόντα της τέχνης.
14. Δεν τον γιαντρός που γιαντρεῖται μόνος του. Ή, ὅπως παρατηρεῖ ο Pallegria ([1993] 26), ἀνὰ ἓνα αὐτῶν αὐτῶν μηχανισμό που, ἀπὸ τη στιγμή που ἔχει τεθεῖ σε κίνηση, προκαλεῖ «κατὰ συμβεβηκός» την ἴδια την κίνηση του.
15. Τα φύσει ὄντα εἶναι «ουσίες», γιατί ἔχουν αὐτοδύναμη (χάριστη), μὴ αναγκάζονται ὑπάρχει.
16. Τα φύσει ὄντα, ὡς οὐσίες, ἀποτελοῦν «υποκείμενο», με την ἔννοια αὐτοῦ που δέχεται κατηγόρημα χωρίς το ἴδιο να μπορεί να ἀποτελεσει κατηγόρημα ἄλλου πρόδηματος. Βλ. Ανάδοξη, Η Waterlow ([1982] 27) υποστηρίζει ὅτι η παράγραφος αὐτὴ παρεμβάλλεται ὡς συνδέσμος με το 1ο βιβλίο των φυσικῶν.
17. Ο Ἀριστοτέλης διακρίνει λοιπόν: α) τη φύση, που εἶναι ἐμφυτη τάση προς κίνηση

«ὄχι κατὰ συμβεβηκός» ἐνωσὶ το εἴης· κάποιος, που εἶναι γιαντρός, θὰ μπορούσε ο ἰδιος να γίνῃ αἴτιος της δύσης του υγείας. Δεν τον κάνει ὅμως γνώστη της ἰατρικῆς το γεγονός ὅτι γιαντρεῖται· συνέβη ἄπλως ο γιαντρός και αὐτός που γιαντρεῖται να εἶναι ἓνα και το αὐτὸ πρόσωπο¹¹. Γι' αὐτὸ και τα δύο αὐτά πράγματα συνήθως διακρίνονται μετὰ τοῦ (2.) Το ἴδιο γίνονται και στα ἄλλα ὄντα που ἔχουν κατασκευαστεί. Κανένα ἀπὸ αὐτά δεν ἔχει μέσσα του την ἀρχὴ της κατασκευῆς του. Σε ορισμένα η ἀρχὴ βρίσκεται σε ἄλλα ὄντα, ἔξω ἀπὸ αὐτά τα ἴδια, ὅπως σε μια οἰκία ἢ σε ὄλα τα ἄλλα χειροποίητα πράγματα¹³, ἐνὸς σε ἄλλα η ἀρχὴ εἶναι μέσσα τους ἀλλὰ ὄχι κατὰ πρό-πο σύμφωνο με την ἴδια την οὐσία τους – εἶναι ὅσα θὰ μπορούσαν να γίνουν «κατὰ συμβεβηκός» αἴτια της μεταβολῆς του εαυτοῦ τους¹⁴.

Η φύση λοιπὸν εἶναι αὐτὸ που μὸλις εἴπαμε. Ἀπὸ την ἄλλη πλευρά, φύση ἔχουν ὅσα ἔχουν μια τέτοια ἀρχὴ. Ὅλα αὐτά τα ὄντα εἶναι οὐσίες¹⁵· γιατί ἀποτελοῦν ἓνα υποκείμενο¹⁶, και η φύση ὑπάρχει πάντοτε μέσσα σε ἓνα υποκείμενο.

Αὐτά τα ὄντα εἶναι σύμφωνα με τη φύση, ὅπως σύμφωνο με τη φύση εἶναι και ὅ,τι ὑπάρχει σε αὐτά και συμφωνεῖ με την ἴδια την οὐσία τους, λ.χ. για τη φωτιά τὸ ὅτι κινεῖται προς τα ἔπάνω. Αὐτὸ δεν ἀποτελεῖ φύση οὐτε ἔχει φύση, ἀλλὰ οφείλεται στη φύση και εἶναι σύμφωνο με τη φύση¹⁷.

Εἴπαμε λοιπὸν τι εἶναι η φύση και τι σημαίνει ὅτι κάτι οφείλεται στη φύση και ὅτι εἶναι σύμφωνο με τη φύση. Το να ἀποπειραθοῦμε να δειξοῦμε ὅτι ὑπάρχει η φύση θὰ ἦταν γελοῖο, ἀφοῦ εἶναι φανερό ὅτι ὑπάρχουν πολλὰ ὄντα σαν κι αὐτά που αναφέραμε. Ἡ προστάθ-θεια να ἀποδείξει κανεὶς το φανερό μέσω του μη φανεροῦ χάρα-κτηρίζῃ τον ἀνθρώπο που δεν μπορεί να διακρίνει αὐτὸ που γίνονται

β) τα ὄντα που «ἔχουν φύση», δηλαδή εσωτερική ἀρχὴ μεταβολῆς, και τα ὅποια εἶναι οὐσίες ὡς «υποκείμενα» κατηγόρησης· και γ) αὐτὸ που εἶναι σύμφωνο με τη φύση, το «κατὰ φύσιν», δηλαδή τις οὐσιώδεις ιδιότητες των φυσικῶν ὄντων, τα ὅποια εἰσιος εἶναι «φύσει». Ο Σμπρλίος (271.10-12) θεωρεῖ τον χαρακτήρισμό «φύσει» γενικότερο ἀπὸ τον «κατὰ φύσιν», ἀφοῦ ο πρώτος περιλαμβάνει ὄλα ὅσα ὑπάρχουν ἀπὸ τη φύση, ἐνὸς ο δεύτερος μόνος ὅσα εἶναι σύμφωνα με κάποιες προδιαιρημένες. Στο συγκεκριμένο ἄλλος ἀριστοτελικὸ κείμενο δεν διακρίνεται κάποια διαφοροποίηση του «φύσει» ἀπὸ το «κατὰ φύσιν».

και μη δι' αυτό γνώριμον (ότι δ' ἐνδέχεται τούτο πάσχειν, οὐκ ἄδηλον· συνλογίσαιτο γὰρ ἂν τις ἐκ γενετῆς ὦν τυφλὸς περὶ χρωμάτων), ὥστε ἀνάγκη τοῖς τοιοῦτοις περὶ τῶν ὀνομάτων εἶναι τὸν λόγον, νοεῖν δὲ μηθεύ.

- δοκεῖ δ' ἡ φύσις καὶ ἡ οὐσία τῶν φύσει ὄντων εἶναι τὸ πρῶτον ἐνυπάρχον ἐκαστῶ, ἀρρῦθμιαστοῦ (ὄν) καθ' ἑαυτό, οὐκ κλίμης φύσις τὸ ξύλον, ἀνδριώματος δ' ὁ χαλκός· σημείων δὲ φησι τὸ ἄντιφῶν ὅτι, εἴ τις κατορῆξαι κλίμη καὶ λάβει δύναμιν ἢ σηπεδῶν ὥστε ἀνεῖναι βλαστοῦ, οὐκ ἂν γενέσθαι κλίμη ἀλλὰ ξύλου, ὡς τὸ μὲν κατὰ συμβεβηκὸς ὑπάρχον, τὴν κατὰ νόμον διάθεσιν καὶ τὴν τέχνην, τὴν δ' οὐσίαν οὐσα ἐκείμην ἢ καὶ διαμένει ταῦτα πάσχιοντα συνεχῶς· εἰ δὲ καὶ τούτων ἕκαστου πρὸς ἕτερον τι ταῦτὸ τοῦτο πέποιθεν (οἶον ὁ μὲν χαλκός καὶ ὁ χρυσὸς πρὸς ὕδωρ, τὰ δ' ὅστ' αὐτὰ καὶ ξύλα πρὸς γῆν, ὁμοίως δὲ καὶ τῶν ἄλλων ὄντων), ἐκείνω τὴν φύσιν εἶναι καὶ τὴν οὐσίαν αὐ-
- 20

18. Κατὰ τον Βοηθον ([1991] 20-21), το γνῶσιμον δι' αὐτὸ ἐχει την ἔννοια «γνωστὸν διαμέσου του εαυτοῦ του»· δεν σημαίνει ότι κάτι γίνεται γνωστὸ «καθ'αυτὸ» ἢ με κάποιου εἰδους γνωστὴ ἐνφραση, ἀλλὰ ἀπλῶς γίνετα γνωστὸ μέσω της «επισημῆς». Χωρὶς τη μεσολάβηση δηλαδή ἐνός μέσου θου σε μια συλλογιστική ἀποδείξη (σε ἀποδεικτικό ἢ διαλεκτικό συλλογισμό). Βλ. Ἀνάλωσι.

19. Κατὰ τον Βοηθον ([1991] 20), το λάθος του τυφλοῦ δεν είναι ότι μιλά για πράγματα που δεν βλέπει ἀλλὰ το ότι διατυπώνει συλλογισμούς για πράγματα, τα οποία, για ὅποιον βλέπει, είναι γνῶσιμα δι' αὐτὰ. Ἀυτὴ είναι καὶ ἡ ἐρημεία του Φλόστονου (206.27 κ.ε.).

20. Ὅχι οἱ τυφλοὶ, ἀλλὰ ὅσοι δεν ἀντιλαμβάνονται το γνῶσιμον δι' αὐτὰ.
21. Ἐπειδὴ δεν ἐχει μεσολάβησει ἡ ἀσθήση καὶ ἡ ἐπισημῆ, ο τυφλὸς συζητᾷ μόνο για τα οὐσίματα των χρωμάτων καὶ ὄχι για την πραγματικὴ τους φύση. Παράδειγμα ἀποδεικτικού συλλογισμοῦ για την ὑπαρξὴ της φύσης, καὶ τελικὰ δεν θα ἀντιληφθεῖ πραγματικὰ τίποτε. Για τη συζήτηση αὐτοῦ του χωρίου καὶ τον συλογισμό του με ἀλλὰ παράμοια ὅπου ο Ἀριστοτέλης ἀρνεῖται να ἀπαντήσει σε (κετακτικιστικὴ) ἐνστάσεις, οἱ οποίες, κατὰ τη γνώμη του, θέτουν τον συνημίτητὴ του ἐκτός της κοινότητας του λόγου, βλ. Nussbaum [1982] 276 κ.ε.

22. Πρώτη προσοχία ἐπισημῆ της φύσεως δια της (ἀριστοτελικῆς ἐννοίας της) ὕλης. Πββ. Μετὰ τα φυσικά Δ 1014b21, ἐπι δὲ φύσις λέγεται ἐξ ὁ πρῶτου ἢ ἔστιν ἢ γίνεταί τι τῶν φύσει ὄντων, ἀρρῦθμιαστοῦ ὄντος καὶ ἀμεταβλητοῦ ἐκ τῆς δυνάμεως τῆς αἰτιῶ. Θὰ μπορούσε να θέσει καμὲς το ἐρώτημα αν ο Ἀριστοτέλης ἐπισημαίνεται παρατίνας για τον προσδιορισμὸ της ἐσχάτης «πρώτης» ὕλης καὶ φυσικῶ ὄντος ἢ για τον προσδιορισμὸ της «συγγενούς» ὕλης (της μακρῆς προκίμα των σχολαστικῶν), δηλαδή των ἀμεσῶν συστατικῶν καὶ μερῶν ἐνός ὄντος. Το ζήτημα συζητᾷ ο Ross ([1946] 502) καὶ καταλήγει στο συμπέρασμα ότι δεν υπάρχει

απὸ μόνο του γνωστὸ ἀπὸ εκείνο που δεν γίνεται.¹⁸ (Ότι αὐτὸ μπορεῖ να συμβεῖ σε κάποιον, δεν ἀποκλείεται: θα μπορούσε να διατυπώσει συλλογισμούς για τα χρώματα ἐνας ἐκ γενετῆς τυφλός.¹⁹) Τελικὰ οἱ ἀνθρώποι αὐτοῖς²⁰ εἶναι ἀναγκασιμῆνοι να διατυπώνουν κρίσεις μόνο για τις λέξεις, καὶ δεν κατανοοῦν τίποτε.²¹

Ὁμοίωνοι θεωροῦν ότι ἡ φύση καὶ ἡ οὐσία των φυσικῶν ὄντων εἶναι κατὰ τὴν ἴδια τὴν οὐσία του ἀνοργάνωτου²², καὶ λένε λ.χ. ότι ἡ φύση του κρεβατιοῦ εἶναι το ξύλο καὶ του ἀνδριάντα ο χαλκός.²³ Ἀπὸδείξη για αὐτὸ, ἰσχυρίζεται ο Ἀντιφῶν²⁴, εἶναι το γεγονός ότι, αν κάποιος ἐθῶβε στο χῶμα ἐνα κρεβάτι καὶ το ἀφήνε να ἀποσυντεθεῖ καὶ να βλαστήσει, δεν θα προσέκυρτε κρεβάτι ἀλλὰ ξύλο. Ἀυτὸ, κατὰ τὴ γνώμη του, σημαίνει ότι ἡ συμβατικὴ διάταξη²⁵ του κρεβατιοῦ καὶ ἡ τέχνη της κατασκευῆς του εἶναι κάτι που ἀπλῶς συνέβη στο κρεβάτι, ἐνῶ ἡ οὐσία του εἶναι ἐκείνη που, ἐνῶ τα υφίστατα ὄνα αὐτὰ, παρῆμῆνει σταθερῆ. Ἀν μάλιστα καὶ τα ἐνυπάρχοντα συστατικά τους ἐχουν ὑπαστεί το ἴδιο σε σχέση με κάποιον τρίτο –λ.χ. ο χαλκός καὶ ο χρυσός σε σχέση με το νερό, ἢ τα ὄστ' αὐτὰ καὶ τα ξύλα σε σχέση με τη γῆ, καὶ παρομοίως ὄνα τα ἄλλα²⁶—, τότε ἡ φύση καὶ ἡ οὐσία τους εἶ-

καμιά ἀναφορά στο κείμενο στην «πρώτη» ὕλη. Θὰ πρέπει ἀκόμη εἰ ἀρχῆς να σημειωθεῖ ἡ σχετικὴ ἀσάφεια που συνοδεύει τὴ χρήση του ὄρου «φύση», που δείχνει εἶδη να ταυτίζετα με τὴν οὐσία ἀναφορῶντας ὡς ἐνα βεβῆμὸ τῆς προσεκτικῆς διακρίσεις που προηγήθηκα.

23. Το κρεβάτι θῶος καὶ ο ἀνδριάντας δεν εἶναι φύσει ὄντα, ἀλλὰ τεχνικά προϊόντα. Το ἴδιο παράδειγμα στο παραβλήσιμο χωρίο του Δ των Μετὰ τα φυσικά (1014b27).

24. Ο σοφιστῆς ἢ ο ρήτορας, που ἴσως εἶναι καὶ το ἴδιο πρόσωπο. Βλ. Ἀντιφῶν Ἀπόστ.

15. 25. Βλ. Μετὰ τα φυσικά Δ 1072b1-2, διὰθεσις λέγεται που ἔχοντος μέρος τάξις ἢ κατὰ τόπον ἢ κατὰ δύναμιν ἢ κατ' εἶδος. Κατὰ τον Φλόστονο (213.9-11), ἡ κατὰ νόμον διάθεσις εἶναι ἡ συμβατικὴ διάταξη των σχημάτων καὶ των συμμετρῶν, τὴν οποία ἐλευθέρα ἐπιλέγει ο τεχνίτης να θέσει στο τεχνικό του κατασκευῆς. Δηλώνει τὴ μορφή, ἡ οποία δεν εἶναι «φύσει» ἀλλὰ «θέσει».

26. Ο χαλκός καὶ ο χρυσός, ὡς μετὰλλὰ, εἶναι «συγκτά, δηλαδή ἀνήκουν στο στοιχεῖο του νεροῦ. Πββ. Μετὰ τα φυσικά Δ 1015a8-10, οἶον τῶν χαλκῶν ἔργων πρῶς αὐτὰ μὲν πρῶτος ὁ χαλκός, ἄλλος δ' ἴσως ὕδωρ, εἰ πάντα τὰ τεκνὰ ὕδωρ. Τα παραδείγματα των μετασχηματισμῶν δείχνουν να παραμένουν στον πλάτωνικό Τίμαιο (58d κ.ε.). Ὅπως παραστρεῖ ο Βοηθικὸς ([1996] 238), αν οἱ μετασχηματισμοὶ συνεχίζονταν ὡς τα ἄλλα, τότε θα καταλήγιασε στην πρώτη ὕλη, που εἶναι κοινὴ για ὄνα τα ὄλματα. Η ἐμφανση ὠστόσο του Ἀριστοτέλη φέρνει ότι ἦταν στην συγγενή ὕλη του καὶ ἐπιμέρους ἀόλματος.

των. οὐτερ οἱ μὲν πύρ, οἱ δὲ γῆν, οἱ δ' ἀέρα φασίν, οἱ δὲ ὕδωρ, οἱ δ' ἕνα τοῦτων, οἱ δὲ πάντα ταῦτα τῆν φύσιν εἶναι τῆν τῶν ὄντων. ὁ γὰρ τις αὐτῶν ὑπέλαβε τοιοῦτον, εἴτε εἴτε πλείω, τοῦτο καὶ τοσαῦτά φησιν εἶναι τῆν ἄπασαν οὐσίαν, τὰ δὲ ἄλλα πάντα πάθῃ τοῦτων καὶ ἕξεις καὶ διαβάσεις, καὶ τοῦτων μὲν ὄντων αἰδίου (οὐ γὰρ εἶναι μεταβολῆν αὐτοῖς ἐξ αὐτῶν), τὰ δ' ἄλλα γίνεσθαι καὶ φθίεσθαι ἀπειράκις.

ἕνα μὲν οὖν τρόπον οὕτως ἡ φύσις λέγεται, ἡ πρώτη ἐκάστω ὑποκειμένη ἴλη τῶν ἐχόντων ἐν αὐτοῖς ἀρχὴν κινήσεως καὶ μεταβολῆς, ἄλλω δὲ τρόπῳ ἡ μορφή καὶ τὸ εἶδος τὸ κατὰ τὸν λόγον. ὥστερ γὰρ τέχνη λέγεται τὸ κατὰ τέχνην καὶ τὸ τεχνικόν, οὕτω καὶ φύσις τὸ κατὰ φύσιν [λέγεται] καὶ τὸ φυσικόν, οὔτε δὲ ἐκεῖ πω φηόμεν αὐ ἔχειν κατὰ τῆν τέχνην οὐδέν, εἰ δυναμίει μόνον ἐστὶ κίνησι, μὴ πω δ' ἔχει τὸ εἶδος τῆς κίνησης, οὐδ' εἶναι τέχνην, οὐτ' ἐν τοῖς φύσει συνιστάμενοις τὸ γὰρ δυναμίει σαρξ ἢ ὄστρον οὐτ' ἔχει πω τῆν ἑαυτοῦ φύσιν, πρὶν αὖ λάβῃ τὸ εἶδος τὸ κατὰ τὸν λόγον, ὃ ὀριζόμενοι λέγομεν τί ἐστὶ σαρξ ἢ ὄστρον, οὐτ' εἶναι ἐστίν. ὥστε ἄλλω τρόπῳ ἡ φύσις αὐ εἴη τῶν ἐχόντων ἐν αὐτοῖς κινήσεως ἀρχὴν ἢ μορφήν καὶ τὸ εἶδος, οὐ χωριστῶν οὐ ἀλλ' ἢ κατὰ τὸν λόγον. (τὸ δ' ἐκ τοῦτων φύσις μὲν

27. Οι θεωρίες των προσωκρατικών φιλοσόφων για την «αρχή» των ὄντων.

28. Οι ἕξις διαφέρουν από τις διαβάσεις, όπως το περισσότερο από το λιγότερο διαρκές (μονιμότερον καὶ πολυγρονιωτέρον, Κατηγορία Bv27-28). Πρβ. Δημόκριτος 274, 27-29. Στο Δ των Μετά τα φυσικά ο Αριστοτέλης ορίζει την ἕξη ως διάθεσι καθ' ἑνὴν ἢ κατὰς διάκειται τὸ διακείμενον (1022b10-11), εισάγοντας δηλαδή εκτός από τη διάκρισι καὶ ἑνα αξιολογικὸν παράγοντα.

29. Η «δεν μπορεί να ξεφύγει από τον εαυτό του, δηλ. να μετασχηματιστεί σε κάτι ἄλλο».

30. Η αξιοποίηση της μεταφοράς τέχνης-φύσης εκ πρώτης ἡμέρας παρασύρει τον Αριστοτέλη στην παραδοχή ότι το φυσικὸν ὄν είναι μία «φύσις» (καὶ ὄχι ἀπλῶς «φύσις»), αναπόφευκτο εἶναι τις προσεκτικὲς διακρίσεις της αρχῆς του κερφαλαίου. Βαθμιαίως αὐτὸς ἐπισημαίνεται στο «φύσις», όπως φαίνεται αμέσως παρακάτω στο 193b2-3 καὶ κυρίως στην παραένθεση του 193b5-6 («αὐτὸ πάλι που συγκροτεῖται ἀπὸ το εἶδος καὶ τὴν ὄλη δεν είναι φύσις, ἀλλὰ εἶναι κάτι που οφείλεται στη φύσις, όπως ἕνας ἀνθρώπος»).
31. Πρβ. Περί ζώων μορφῶν 640a31-32, ἢ δὲ τέχνη λόγος τοῦ ἔργου ὃ ζῆνε τῆς ὄλης ἐστίν.

ναί εκείνο το τρίτο. Για αυτόν ακριβώς τον λόγο ἄλλοι λένε ότι η φύσις των ὄντων είναι η φωτιά, ἄλλοι ότι είναι η γη, ἄλλοι ο αέρας, ἄλλοι το νερό, ἄλλοι ότι είναι κάποια από αυτά καὶ ἄλλοι ὅλα αυτά.²⁷ Αὐτὸ που ο καθένας τους ἐξέλαβε ότι είναι η φύσις των ὄντων, εἴτε είναι ἕνα εἴτε περισσότερα στοιχεία, αὐτὸ καὶ μόνον λοχυρίζεται ότι εἶναι η ὄλη οὐσία, καὶ ὅλα τα ἄλλα είναι πᾶθῃ, ἕξεις καὶ διαβάσεις αὐτοῦ του στοιχείου.²⁸ Καὶ θεωρεῖ ότι το ομοιοδηότερο τέτοιο στοιχείο είναι τὸ αἰὼνιο (γιατί δεν μπορεί να προκαλέσει μεταβολὴ στον εαυτό του)²⁹, ἐνὸς ὅλα τα ἄλλα γίνονται καὶ φθείρονται ἀπειρες φορές.

Κατὰ ἕνα πρώτο λοιπὸν τρόπον ορισμοῦ, «φύσις» λέγεται η πρώτη ἀρχὴ κίνησης καὶ μεταβολῆς.

Κατὰ ἕνα δεύτερο ορισμοῦ, «φύσις» λέγεται η μορφή ενός ὄντος ἢ το εἶδος το σύμφωνο με τον ορισμὸ του. Πράγματι, ὅπως ἀκριβῶς λέγεται «τέχνη» αὐτὸ που είναι σύμφωνο με την τέχνη καὶ το τεχνικὸ προϊόν, ἔτσι λέγεται «φύσις» αὐτὸ που είναι σύμφωνο με τη φύσις καὶ το φυσικὸ ὄν.³⁰ Καὶ ὅπως δεν θα μπορούσαμε να πούμε για ἕνα κρεβάτι ότι ἔχει κάποια σχέση με την τέχνη, ἂν είναι μόνον δυναμίει κρεβάτι καὶ δεν ἔχει ἀκόμη τη μορφή του κρεβατιοῦ, οὔτε ότι είναι τέχνη³¹, ἔτσι δεν μπορούμε να πούμε κάτι τέτοιο καὶ για τα ὄντα που ἔχουν συσταθεῖ ἀπὸ τη φύσις. Γιατί η δυναμίει σάρκα ἢ το ὄστρο οὐτε ἔχει ἀκόμη τη δική της φύσις, πρὶν δεχθεῖ το εἶδος το σύμφωνο με τον ορισμὸ της—αὐτὸ που ορίζουμε λέγοντας τι είναι σάρκα ἢ ὄστρο—, οὔτε οφείλει την ὑπαρξή της στη φύσις³². Ἄρα, κατὰ τον δεύτερο τρόπον ορισμοῦ, η φύσις είναι η μορφή ἢ το εἶδος εκείνων των ὄντων που ἔχουν μέσα τους μια ἀρχὴ κίνησης—το εἶδος βέβαια δεν μπορεί να διαλυροῦται ἀπὸ την ὄλη παρὰ μόνον στον ορισμὸ του ὄντος.³³ (Αὐτὸ πάλι που συγκροτεῖται ἀπὸ το εἶδος καὶ την ὄλη δεν είναι φύσις, ἀλλ'

32. Ἄν ἀκόλουθοσε πλήρως τη μεταφορά ἀπὸ την τέχνη, ο Αριστοτέλης θα ἔπρεπε να πει «οὔτε είναι φύσις» καὶ ὄχι «οὔτε είναι φύσις», όπως μόλις πρὶν ἔχει πει ότι το δυναμίει κρεβάτι «οὔτε είναι τέχνη» (193a38). Η γνῶμη μου είναι, ἀντίθετα με ὅ,τι υποστήριξε ο Ross (1946) 504), ότι ἐδῶ ο Αριστοτέλης υποθετεῖ την αὐστηρή ἕνωσι της φύσεως.

33. Παρενετική κριτική στον Πλάτωνα, που υποστήριξε τον οντολογικὸν «χωρισμὸν» των Ἰδεῶν (των «ειδῶν»). Βλ. το ἐπιχείρημα κεφάλαιο.

- οὐκ ἔστω, φύσει δέ, οἷον ἀνθρώπος.) καὶ μάλλον αἴτη φύσις τῆς ὕλης· ἕκαστου γὰρ τότε λέγεται ὅταν ἐπιτελεσθῆ. ἢ, μάλλον ἢ ὅταν δυναίμει. ἔτι γίνεται ἀνθρώπος ἐξ ἀνθρώπου; ἀλλ' οὐ κλίμη ἐκ κλίμης· διὸ καὶ φασιν οὐ τὸ σχῆμα εἶναι τῆν φύσιν ἀλλὰ τὸ ξύλον, ὅτι γένοιτ' ἄν, εἰ βλαστᾶσθαι, οὐ κλίμη ἀλλὰ ξύλον. εἰ δ' ἄρα τοῦτο φύσις, καὶ ἡ μορφή φύσις· γίνεται γὰρ ἐξ ἀνθρώπου ἀνθρώπος. ἔτι δ' ἡ φύσις ἡ λεγομένη ὡς γένεσις οὐδὲν ἔστω εἰς φύσιν. οὐ γὰρ ὡσπερ ἡ ἰατρικὴ λέγεται οὐκ εἰς ἰατρικὴν οὐδὲν ἀλλ' εἰς ὕγιαν· ἀνάγκη μὲν γὰρ ἀπὸ ἰατρικῆς οὐκ εἰς ἰατρικὴν εἶναι τῆν ἰατρικὴν, οὐχ οὕτω δ' ἡ φύσις ἔχει πρὸς τῆν φύσιν, ἀλλὰ τὸ φύσιμον ἐκ τινὸς εἰς τὸ ἔρχεται ἢ φύεται. τί οὖν φύεται; οὐχὶ ἐξ οὐ, ἀλλ' εἰς ὃ. ἡ ἄρα μορφή φύσις· ἡ δὲ

34. Η ποσότητα της μορφής δεν σημαίνει βέβαια ότι η μορφή στα φυσικά όντα μπορεί ποτέ να νοηθεί ανεξάρτητα από την ύλη. Αντίθετα με τις μεθυσματικές ονομασίες, η μορφή προσέγγιση των φυσικών όντων κατ' ανάγκην περιλαμβάνει την ύλη.

35. Η έντελέχεια ενός όντος είναι η πραγματοποίηση των δυνατοτήτων του. Στο γαλοπ αυτό συνδέονται αυτομάτως η ύλη με το δυνάμει και το εidos με το ένεργεία ή την έντελέθειαν του όντος. Η διαδικασία της πραγμάτωσης ενός όντος είναι η διαδικασία του καθορισμού της ύλης από το εidos. Και εδώ εμμέσως δηλώνεται αυτό που θα αναπτυχθεί αργότερα, ότι στη φύση το εidos ταυτίζεται με το τέλος.

36. Είναι δύσκολη η επιλογή ανάμεσα στη γραφή των χειρογράφων («τοῦτο ἔτο κρεβάτι τέχνη»), την οποία ακολουθούν οι Charlton [1980] και Barnes [1984], και τη διήγηση των Hamelin [1907] 49 και Ross [1946] 505 «τοῦτο [το ξύλο] φύσις». Ακολουθώντας τελικά τη δεύτερη εκδοχή, γιατί μόνο με τη γραφή αυτή αποικά κάποιο νόημα η επισήμανση του Αριστοτέλη ότι ο άνθρωπος γεννά άνθρωπο, όχι όμως και το κρεβάτι κρεβάτι. Με τη γραφή αυτή το κείμενο εισάγει ένα νέο επιχείρημα υπέρ της άποψής ότι στα φυσικά όντα η μορφή είναι η φύση. Το σημαντικό για τον προσδιορισμό της φύσης είναι η αναπαράστασή: στην τέχνη η μορφή δεν αναπαράγεται, αφού το κρεβάτι δεν γεννά κρεβάτι, και αυτό κάνει σημαντικό να δίνον το βέλος στο ξύλο (που αναπαράγεται) αν λοιπόν όπως υποστηρίζουν, στην τέχνη το ξύλο είναι φύση (με την έννοια της ουσίας που διατηρείται αναλλοίωτη), τότε στα φυσικά όντα η μορφή θα είναι η φύση, γιατί αυτή ακριβώς αναπαράγεται. Με τη γραφή των χειρογράφων θα έχουμε συνέχεια της προηγούμενης παραγράφου, όπου έχει δείξει ότι και στην περίπτωση του κρεβατιού η μορφή είναι ο σημάδιων παρόμοια για να χαρακτηριστεί το κρεβάτι «τέχνη», άρα και εδώ η πραγματική του φύση είναι η μορφή. Το νόημα όμως έχει τότε στο σημείο αυτό η βασική αριστοτελική επισήμανση ότι ο άνθρωπος γίνεται από τον άνθρωπο;

37. Από την επιμολογητή συσχέτιση του φύσιμα = γενώματα. Η φύση με την έννοια αυτή ισοδυναμεί με τη γέννηση. Δεν είναι σαφές αν ο Αριστοτέλης δείχνει αυτήν την επιμολογία ή απλάς την χρησιμοποιεί ως «ένδοξο».

λά είναι κάτι που οφείλεται στη φύση, όπως ένας άνθρωπος.) Και το εidos είναι σε μεγαλύτερο βαθμό φύση από την ύλη³⁴. Γιατί κάθε πρόγραμμα οφείλεται, όταν έχει φθάσει στην πραγμάτωσή του μάλλον παρά όταν υπάρχει δυναίμει³⁵.

Ακόμη, ο άνθρωπος γίνεται από τον άνθρωπο, το κρεβάτι όμως δεν γίνεται από το κρεβάτι. Το γεγονός αυτό κάνει ορισμένους να λένε ότι η φύση του κρεβατιού δεν είναι το σχήμα αλλά το ξύλο, αφού, αν το κρεβάτι βιάστανε, δεν θα γινόταν κρεβάτι αλλά ξύλο. Αν όμως το ξύλο είναι φύση, τότε και η μορφή είναι φύση³⁶. γιατί από τον άνθρωπο γίνεται άνθρωπος.

Επιπλέον, όταν η φύση λέγεται με την έννοια της γέννησης³⁷, είναι μια οδός που οδηγεί προς τη φύση. Με τη «φύση» δεν ισχύει ό,τι ιατρική αλλά προς την υγεία — κατ' ανάγκην η γιατρική ξεκινά από την ιατρική, δεν πηγαίνει προς την ιατρική³⁸. Δεν ισχύει όμως η ίδια σχέση όταν η φύση λέγεται με την έννοια της γέννησης. Αυτό που φύεται, από τη στιγμή που φύεται, έρχεται από κάτω και πηγαίνει προς κάτω. Τι όμως είναι αυτό που φύεται; Όχι αυτό από όπου ήρθε, αλλά αυτό προς το οποίο πηγαίνει³⁹. Επομένως η μορφή είναι φύση⁴⁰.

38. Η γιατρική είναι μια διαδικασία (μια οδός) που οδηγεί στην υγεία του ασθενούς. Δεν πρόκειται όμως το όνομά της από την υγεία — την κατάληξη της διαδικασίας —, αλλά από την ιατρική, που είναι κάτι που προηγείται. Το αντίθετο, υποστηρίζει ο Αριστοτέλης, ισχύει με τη φύση ως γένεση.

39. Δηλαδή όχι η ύλη του, αλλά η μορφή στην οποία καταλήγει. 40. Το επιχείρημα δεν είναι ιδιαίτερα σαφές. Για να αποκατηθεί νόημα, προσαρτάται η θέση ότι η μορφή στα φυσικά όντα είναι το τέλος. Και πάλι όμως η συσχέτιση με τη γιατρική, η οποία δεν ακολουθεί τη φύση, δεν είναι ιδιαίτερα επιτυχή. Ο Φλόδοπος παρατηρεί ότι «κάθε γέννηση πρόκειται το όνομά της παρανομίας από το εidos προς το οποίο κινείται» (211.3-4). Μάλιστα για «δικαιωση» από την πορεία προς το λευκό και για «δέξιωμα» από την πορεία προς το βερμό. Καρτωικά λοιπόν στην γέννηση των φύσει όντων θα έπρεπε να μιλούσαμε για «φύσανση», αλλά για λόγους τεχνολογίας «διανομίας τῆ τέλει φύσης ἐκείνης» (211.9). Το σημαντικό στη διαδικασία γέννησης —στη φύση— με αυτή την έννοια είναι η κατάληξη της διαδικασίας, δηλαδή η μορφή και όχι η ύλη. Κατά τον Mansion [1945] 105, ο συλλογισμός είναι ο εξής: η φύσις γένεσις είναι η μετάβαση στην φύση-φύση, όπως δείχνει το ρήμα φύεσθαι· το ρήμα όμως αυτό αντλεί τη σημασία του από τον προορισμό προς τον οποίο τείνει, και ο προορισμός αυτός δεν είναι η ύλη αλλά η μορφή. Άρα η φύση είναι η μορφή. Βλ. Waterlow [1982], 63-66.

- 25 που αΐτιον λέγεται τὸ ἐξ οὗ γίνυται τι ἐνυπάρχωντος, οἷον ὁ Χαλκὸς τοῦ ἀνορθιάτους και ὁ ἀργυρος τῆς φιάλης και τὰ τούτων γένη. ἄλλων δὲ τὸ εἶδος και τὸ παράδειγμα, τοῦτο δ' ἐστὶν ὁ λόγος ὁ τοῦ τί ἦν εἶναι και τὰ τούτου γένη (οἷον τοῦ διαπασσῶν τὰ δύο πρὸς ἑν, και ὅλως ὁ ἀριθμὸς) και τὰ μέρη τὰ ἐν τῷ λόγῳ. ἔτι ὅθεν ἡ ἀρχὴ τῆς μεταβολῆς ἢ πρώτη ἢ τῆς ἠρημίσεως, οἷον ὁ βουλεύσας αἵτιος, και ὁ πατήρ τοῦ τέκνου, και ὅλως τὸ ποιῶν τοῦ ποιουμένου και τὸ μεταβάλλον τοῦ μεταβαλλομένου. ἔτι ὡς τὸ τέλος· τοῦτο δ' ἐστὶν τὸ οὐ ἔνεκα, οἷον τοῦ περιπατεῖν ἢ υἱεία. διὰ τί γὰρ περιπατεῖ; φημέμ «ἕνα υἱαίωτη», και εἰπόντες οὕτως οἰόμεθα ἀποδεωκεῖναι τὸ αἴτιον. και ὅσα δὴ κωησματος ἄλλου μεταξὺ γίνυται τοῦ τέλους, οἷον τῆς υἱείας ἢ ἰσχυασία ἢ ἡ κάθαρσις ἢ τὰ φάρμακα ἢ τὰ ὄργανα. πάντα γὰρ ταῦτα τοῦ τέλους ἔνεκά ἐστιν, διαφέρει δὲ ἀλλήλων ὡς ὄντα τὰ μὲν ἔργα τὰ δ' ὄργανα.
- 195a τὰ μὲν οὖν αἴτια σχεδὸν τοσαυταχῶς λέγεται, συμβαίνει δὲ πολλαχῶς λεγομένων τῶν αἰτίων και πολλα τοῦ αὐτοῦ αἴτια εἶναι, οὐ κατὰ συμβεβηκός, οἷον ἴσθι

82. Αἰτέδωσα με το «κατὰ μιαν ἔνοια» τὸ εἶνα μὲν πρόπον του εργαίου χειμέτου. Ἐπει βέβαια υποβόμβηξεται το στοιχείο της λεκτικῆς ενοχράς (ο «πρόπος του λέγειν»), που είναι εμφανέστερο στην αριστοτελική διατύπωση.

83. Πρόκειται για το υλικό αίτιο. Εκτός από το άμεσο συστατικό, λ.χ. τον χαλκό για το άγαλμα, υλικό αίτιο του αγάλματος μπορεί, κατὰ τον Αριστοτέλη, να θεωρηθεί και το «γένος» όπου ανήκει αυτό το συστατικό. Για τον χαλκό και τον άργυρο το γένος είναι το μέταλλο, και η αντανγή αυτή μπορεί να συνεχιστεί έως τα τέσσερα στοιχεία.

84. Ο όρος παράδειγμα είναι πλατωνικός, πρόξημα που, κατὰ τον Ross (1946) 512), σημαίνει ότι το χείμενο γράφεται στην πρόκλη αριστοτελική περίοδο. Η χρήση αποδοχήση του όρου παράδειγμα ως ισοδύναμο του εἶδος δεν δημιουργεί προβλήματα στην εἰήγηση της λειτουργίας της τέχνης, ήα μπορούσε να δώσει την εντύπωση ότι η φωνή λειτουργεί με συνεδρητή σκοπιμότητα. Το ζήτημα αναμένεται διεξεδικά από τον Σιμπλίου (310.23 κ.ε.), ο οποίος υποθέτει την άποψη του Αλεξάνδρου Αφροδισιάτη ότι η αριστοτελική φωνή ακολουθεί υποδείγματα μολονόρι, η ίδια είναι ζήλογος δύναμις. Βλ. Heinlein (1907), 84-90.

85. Κατὰ τον Pellegrin (1993) 32), αν το εἶδος αίτιο της ορθίας είναι ο ορισμός «είναι ο λόγος 2/1», εἶδικό αίτιο είναι και κάποιο μέρος του ορισμού, λ.χ. το 2, το 1 ἢ ο λόγος. Ο Ross (1946) 512) περιγράφει το μέρος στην αριστοτελική «διαφορά» που μαζί με το γένος ορίζει ένα πρόγμα – το γένος είναι ο αριθμός και η διαφορά η αναλογία 2/1.

86. Κατὰ τον Αριστοτέλη, η μιλτήρα δεν προσφέρει παρά την ύλη στην διαδικασία της αναπαρσηνής.

Κατὰ μια λοιπόν ἔνοια⁸², αίτιο λέγεται το ενυπάρχον συστατικό από το οποίο γίνυται κάτι, λ.χ. ο χαλκός για τον ανδριάντα, ο άργυρος για το δοχείο, και τα γένη αυτών των συστατικών⁸³.

Κατὰ μιαν άλλη ἔνοια, αίτιο λέγεται το εἶδος και το υποδείγμα ενός όντος⁸⁴. Πρόκειται για τον ορισμό του «τι επρόκειτο να είναι κάτι» και για τα γένη του (λ.χ. για τη μουσική οκτάβα αίτιο είναι η αναλογία 2/1, και γενικότερα ο αριθμός), όπως και για τα μέρη που περιέχονται στον ορισμό⁸⁵.

Ακόμη, αίτιο λέγεται αυτό από όπου προέρχεται η μεταβολή ἢ η ακνηποποίηση, όπως λ.χ. αίτιος είναι αυτός που επεδίωξε κάτι, αίτιος του παιδιού είναι ο πατέρας⁸⁶, και γενικότερα αυτό που κάνει κάτι είναι αίτιο αυτού που γίνυται και αυτό που μεταβάλλει αυτού που μεταβάλλεται⁸⁷.

Και επτηλέον, μιλάμε για αίτιο με την ἔνοια του τέλους. Πρόκειται γι' αυτό γάρην του οποίου γίνυται κάτι, όπως λ.χ. όταν λέμε ότι η υγεία είναι αίτιο του περιπάτου: στην ερώτηση γιατί κάποιος περπατάει, απαντάμε «για να έχει υγεία», και λέγοντας αυτό πιστεύουμε ότι έχουμε αποδώσει το αίτιο. Θα μπορούσαμε να συμπεριλάβουμε εδώ και όσα παρεμβάλλονται πριν από το τέλος, σε μια διαδικασία που κινήθηκε από κάτι άλλο, όπως είναι λ.χ. το αδυνάτιγμα, η κάθαρση, τα φάρμακα ἢ τα ιατρικά όργανα για την επτευξη της υγείας⁸⁸. Γιατί όλα αυτά γίνονται γάρην του τέλους, αν και διαφέρουν μεταξύ τους στο ότι άλλα είναι έργα και άλλα όργανα⁸⁹.

Τα αίτια λέγονται λοιπόν με τόσες περιπτώσεις ἔνοιας. Και αφού τα αίτια έχουν πολλαές ἔνοιας, συμβαίνει το ίδιο πρόγμα να έχει πολλαά αίτια – και μάλιστα όχι «κατὰ συμβεβηκός». Για παράδειγμα, και η

87. Το αίτιο αυτό ονομάστηκε αργότερα «πονητικό αίτιο».

88. Δεν είναι ασφές εν αυτή η τέλευτα κατάσταση αιτίων αποτέλει υποκατηγορία των τελικών αιτίων ἢ αν έχουνε απλώς μια γενικό τύπο παρατήρηση, όπως πιστεύει ο Pellegrin (1993) 32-33). Το πρόβλημα είναι ποιο πρέπει να εννοήσουμε στην χώρα πρόταση. Αν ο Αριστοτέλης εννοεί ότι το αδυνάτιγμα κτλ. είναι αίτια, τότε ο Pellegrin έχει δίκιο. Το αδυνάτιγμα ἢ η κάθαρση θα μπορούσαν να είναι τελικά αίτια λ.χ. της γυναικτικής ὄχι ὄμως και τα φάρμακα ἢ τα εργαλεία. Υπάρχει όμως και η πιο λογική εκδοχή που υποτινάσεται ο Ross (1946) 512), ότι και το αδυνάτιγμα, τα φάρμακα κτλ. ως ενδιάμεσα στάδια μπορούν να εἰρηθον μέσο του τελικού αιτίου, που είναι η υγεία.

89. Ἐργα είναι το αδυνάτιγμα και η κάθαρση, ενώ «όργανα» τα φάρμακα και τα ιατρικά εργαλεία.

1

1

- 980a 21 Πάντες άνθρωποι του είδέναι ὀρέγονται φύσει. σημείον δ' ἢ τῶν αἰσθήσεων ἀγνάπησις· καὶ γὰρ χωρὶς τῆς χρείας ἀγαπῶνται δι' αὐτάς, καὶ μάλοτα τῶν ἄλλων ἢ διὰ τῶν ὀφθαλμῶν. οὐ γὰρ μόνον ἴνα πράττωμεν ἀλλὰ καὶ μηθεὶ μέλλοντες πράττειν τὸ ὄραν αἰρούμεθα ἀντὶ πάντων ὡς εἶπεν τῶν ἄλλων· ἰατῶν δ' ὅτι μάλοτα ποιεῖ γνωρίζειν ἡμῶς αὐτῆ τῶν αἰσθήσεων καὶ πολλὰς δηλοῖ διαφοράς. φύσει μὲν οὖν αἰσθησὺν ἔχοντα γίνεσθαι τὰ ζῶα, ἐκ δὲ ταύτης τοῖς μὲν αὐτῶν οὐκ ἐγγίνεσθαι μνήμη, τοῖς δ' ἐγγίνεσθαι. καὶ διὰ τοῦτο ταῦτα φρονιμώτερα καὶ μαθητικώτερα τῶν μὴ δυναμένων μνημονεύειν ἑστί, φρόνημα μὲν ἄνευ τοῦ λῦσθαι καὶ ἐπιτοιοῦσθαι ἄλλο γένος ζῶων ἔστι), μαθῆναι δ' ὅσα πρὸς τῇ μνήμῃ καὶ ταύτην ἔχει τῆν αἰσθησὺν. τὰ μὲν οὖν ἄλλα ταῖς φαινοταίαις ἕξη καὶ ταῖς μνήμαις, ἐμπειρίας δὲ μετέχει μικρόν· τὸ δὲ τῶν ἀνθρώπων γένος καὶ τέχνη καὶ λογισμοῖς· γίνεσθαι δ' ἐκ τῆς μνήμης ἐμπειρία τοῖς ἀνθρώποις· αἱ γὰρ πολλὰ καὶ μνήμαι τοῦ αἰσθησὺν πρῶτον· καὶ μᾶλλον ἐμπειρίας δύναμιν ἀποτελοῦσιν. καὶ δοκεῖ σχεδὸν ἐπιστήμη καὶ τέχνη ὅμοιον εἶναι ἢ ἐμπειρία, ἀποβαίνει δ' ἐπιστήμη καὶ τέχνη διὰ τῆς ἐμπειρίας τοῖς ἀνθρώποις· ἢ
- 981a

Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἐπιζητοῦν ἐκ φύσεως τῆ γνώση¹. Αυτό μαστρεῖ ἡ αγάπη που τρέφουμε για τις αισθήσεις μας². Γιατί οι αισθήσεις μάς είναι προσφιλείς, ανεξάρτητα από τη χρησιμότητά τους, γι' αυτές τις ίδιες, και περισσότερο απ' ὅλες μάς είναι προσφιλές η αίσθηση της ὄρασης³. Πράγματι, προτιμούμε γενικά⁴ τὴν ὄραση απ' ὅλες τις ἄλλες αισθήσεις, ὅχι μόνο ὅταν ἐπιδιώκουμε να ἐπιτύχουμε κάτι πρακτικό ἀλλὰ καὶ ὅταν δὲν σκοπεύουμε να κάνουμε τίποτε⁵. Κι αυτό γιατί ἡ ὄραση, περισσότερο από κάθε ἄλλη αίσθηση, μάς δίνει γνώσεις καὶ μάς φερώνει πολλές διαφορές⁶.

Τὰ ζῶα γεννιούνται ἐχοντας ἐκ φύσεως αἰσθησι. Από τὴν αἰσθησι, τώρα, σε ἄλλα ζῶα δημιουργεῖται μνήμη καὶ σε ἄλλα ὄχι. Καὶ εἶναι ἐπιμένο να εἶναι πιο ἔξυπνα⁷ καὶ πιο ικανά για μάθησι⁸ ὅσα εἶναι προικισμένα με μνήμη από ὅσα δὲν εἶναι. Ἐξυπνα ἀλλὰ χωρὶς δυνατότητα μάθησης εἶναι ὅσα ζῶα δὲν μπορούν να ακούσουν ἤχους, ὅπως ἡ μέλισσα καὶ ἴσως κάποιο ἄλλο παρόμοιο εἶδος ζῶου· ἐνῶ ικανά για μάθησι εἶναι ὅσα, ἐκτός από τὴ μνήμη, διαθέτουν ἐπιπλέον καὶ τὴν αἰσθησι τῆς ακοῆς⁹.

Τὰ ζῶα ζουν ἐχοντας παραστάσεις¹⁰ καὶ μνήμες, ἐχουν ὅμως ἐλάχιστη σχέση με τὴν ἐμπειρία¹¹. Ἐνῶ το γένος των ἀνθρώπων διαθέτει καὶ τέχνη καὶ λογικὴ σκέψη¹². Ἡ ἐμπειρία δημιουργεῖται στους ἀνθρώπους από τὴ μνήμη: πολλές μνήμες του ἴδιου πράγματος μπορούν να οδηγήσουν στη δημιουργία μίας ἐμπειρίας. Ἡ ἐμπειρία¹³, τώρα, φαίνεται σχεδὸν ὅμοια με τὴν ἐπιστήμη καὶ τὴν τέχνη, ἀφοῦ πράγματι στους ἀνθρώπους ἡ ἐπιστήμη

- 5 μὲν γὰρ ἐμπειρία τέχνην ἐποίησεν, ὡς φησὶ Πλάτων, ἢ
 δ' ἀπειρία τύχην. γίνεται δὲ τέχνη ὅταν ἐκ πολλῶν
 τῆς ἐμπειρίας ἐνοσημάτων μία καθόλου γένηται περὶ
 τῶν ὁμοίων ὑπόληψις. τὸ μὲν γὰρ ἔχειν ὑπόληψιν ὅτι
 Καλλία κάμνοντι τῆρδ' ἐπιτῆρδ' ἴσην συνέχευε καὶ
 Σωκράτει καὶ καθ' ἕκαστον οὕτω πολλοῖς, ἐμπειρίας ἔστιν.
 10 τὸ δ' ὅτι πᾶσι τοῖς τοιοῦθε κατ' εἶδος ἐν ἀφορισθείσι,
 κάμνοντι τῆρδ' ἐπιτῆρδ' ἴσην συνέχευε, οἶον τοῖς φλεγματώ-
 δεσιν ἢ χολώδεσι [ἢ] πυρέττουσι καύσῳ, τέχνης. — πρὸς μὲν
 οὖν τὸ πράττειν ἐμπειρία τέχνης οὐδὲν δοκεῖ διαφέρειν, ἀλλὰ
 καὶ μάλλον ἐπιτηγχάνουσι οἱ ἐμπειροὶ τῶν ἀνευ τῆς ἐμ-
 15 πειρίας λόγον ἔχόντων (αἴτιον δ' ὅτι ἢ μὲν ἐμπειρία τῶν
 καθ' ἕκαστον ἔστι γνώσις ἢ δὲ τέχνη τῶν καθόλου, αἱ δὲ
 πράξεις καὶ αἱ γειέσεις πᾶσαι περὶ τὸ καθ' ἕκαστον εἰσιν.
 οὐ γὰρ ἀνθρώπων ὑνάξει ὁ ἰατρῶν ἀλλ' ἢ κατὰ συμβε-
 20 βηκός, ἀλλὰ Καλλίαν ἢ Σωκράτην ἢ τῶν ἄλλων τινα
 τῶν αὐτῶ λεγομένων ᾧ συμβέβηκεν καὶ ἀνθρώπῳ εἶναι· εἰν
 οὖν ἀνευ τῆς ἐμπειρίας ἔχη τις τὸν λόγον, καὶ τὸ καθόλου
 μὲν γνωρίζη τὸ δ' ἐν τούτῳ καθ' ἕκαστον ἀγνοῆ, πολλὰ-
 25 κισ διαμαρτήσεται τῆς θεραπείας· θεραπευτὸν γὰρ τὸ καθ'
 ἕκαστον· ἀλλ' ὅμως τὸ γε εἶδέναι καὶ τὸ ἐπαίειν τῆ
 τέχνη τῆς ἐμπειρίας ὑπάρχειν οἰόμεθα μάλλον, καὶ σο-
 φωτέρους τοὺς τεχνίτας τῶν ἐμπείρων ὑπολαμβάνομεν, ὡς
 κατὰ τὸ εἶδέναι μάλλον ἀκολουθοῦσαν τὴν σοφίαν πᾶσι.
 τοῦτο δ' ὅτι οἱ μὲν τὴν αἰτίαν ἴσασιν οἱ δ' οὐ. οἱ μὲν γὰρ
 ἐμπειροὶ τὸ ὅτι μὲν ἴσασιν, διότι δ' οὐκ ἴσασιν· οἱ δὲ τὸ διότι
 30 καὶ τὴν αἰτίαν γνωρίζουσι. διὸ καὶ τοὺς ἀρχιτέκτονας περὶ

καὶ ἡ τέχνη προκύπτουν μέσω της εμπειρίας¹⁴. Όπως λέει ο Πλάτων¹⁵, ἡ ἐμπειρία δημιουργήσε τὴν τέχνη, ἐνῶ ἡ ἀπειρία τὴν τύχην. Ἡ τέχνη γεννιέται ὅταν ἀπὸ πολλῶν διαπιστώσεις¹⁶ τῆς ἐμπειρίας δημιουργεῖται μία καθολικὴ ἀντιλήψη¹⁷ γιὰ τὰ ὁμοία πράγματα. Το να αντιλαμβάνεσαι ὅτι αὐτὸ τὸ φάρμακο θα κάνει καλὸ στον Καλλία¹⁸, που πάσχει ἀπὸ τῆς συγκεκριμένης ἀρρώστιας, καὶ τὸ ἴδιο στον Σωκράτη, καὶ τὸ ἴδιο σε πολλὲς ἄλλες μεμονωμένες περιπτώσεις, εἶναι θέμα ἐμπειρίας. Εἶναι ὁμοῦ θέμα τέχνης τὸ να αντιλαμβάνεσαι ὅτι τὸ φάρμακο κάνει καλὸ σε ὄλους εκείνους τοὺς ἀρρώστους, οἱ ὅποιοι ἀνήκουν σε ἓνα καθορισμένο εἶδος¹⁹, καὶ πάσχουν ἀπὸ τῆς συγκεκριμένης ἀρρώστιας — λ.χ. στους φλεγματώδεις ἢ χολώδεις τύπους ἀρρώστων που πάσχουν ἀπὸ υψηλὸ πυρετό²⁰.

Ὅσον ἀφορὰ λοιπὸν τὴν πράξη, φαίνεται ὅτι ἡ ἐμπειρία δεν διαφέρει καθόλου ἀπὸ τὴν τέχνη — μάλιστα βλέπουμε τοὺς ἀρρώστους τῆς ἐμπειρίας να ἐπιτηγχάνουν περισσότερο ἀπὸ ὅσους διαθέτουν θεωρία χωρὶς τῆς σχετικῆς ἐμπειρίας²¹. Αὐτὸ οφείλεται στο ὅτι ἡ ἐμπειρία εἶναι γνώση τῶν επιμέρους, ἐνῶ ἡ τέχνη γνώση τῶν καθολικῶν²². Ὄλες ὁμοῦ οἱ πράξεις καὶ ὄλες οἱ δημιουργίες ἔχουν να κάνουν με τὸ επιμέρους. Δεν θεραπεύει τον ἀρρώστο ο ἰατρός, παρὰ μόνο (κατὰ συμβεβηκός), ἀλλὰ θεοαπεύει τον Καλλία ἢ τον Σωκράτη ἢ κάποιον ἄλλο με ἀνώλογο ὄνομα, που συνέπεσε να εἶναι καὶ ἀρρώστος²³. Ἄν λοιπὸν κάποιοις διαθέτει τῆς θεωρίας χωρὶς τῆς σχετικῆς ἐμπειρίας, καὶ γνωρίζει τὸ καθολικὸ ἀλλὰ ἀγνοεῖ τὸ επιμέρους που ἐμπειριέχεται σ' αὐτὸ, πολλὰς φορές θα ἀποτύχει στὴν θεραπεία. Γιατί αὐτὸ που θεοαπεύεται εἶναι τὸ επιμέρους. Παρ' ὅλα αὐτὰ πιστεύουμε ὅτι ἡ γνώση καὶ ἡ κατανόηση²⁴ ἀνήκουν στὴν τέχνη παρὰ στὴν ἐμπειρία, καὶ θεωροῦμε πῶς σοφοὺς τοὺς κατέχοντες μίαν τέχνη ἀπὸ τοὺς ἀρρώστους τῆς ἐμπειρίας, ἀφοῦ σε κάθε περίπτωση ἡ σοφία ἐξαρτάται περισσότερο ἀπὸ τὴν γνώση²⁵. Αὐτὸ συμβαίνει γιατί οἱ μὲν γνωρίζουν τὴν αἰτία, οἱ δε ὄχι. Οἱ ἀρρώστοι τῆς ἐμπειρίας γνωρίζουν τὸ «ὅτι» καὶ ἀγνοοῦν τὸ «διότι»²⁶, ἐνῶ οἱ κατέχοντες μίαν τέχνη γνωρίζουν τὸ «διότι» καὶ τὴν αἰτία. Για τον ἴδιο λόγο

981b

- ἕκαστον τεμνωτέρους καὶ μάλλον εἰδέναι νομιζόμεν τῶν χει-
 ποτεχνῶν καὶ σοφωτέρους, ὅτι τὰς αἰτίας τῶν ποιουμένων
 ἴσασιν [τοῦς δ', ὄσπερ καὶ τῶν ἀψύχων ἔνια ποιεῖ μέν, οὐκ
 εἰδόντα δὲ ποιεῖ ἂ ποιεῖ, οἷον καίει τὸ πῦρ — τὰ μὲν οὖν
 ἀψυχα φύσει τινὶ ποιεῖν τοῦτων ἕκαστον τοῦς δὲ χειροτέχνας
 5 δι' ἔθους], ὡς οὐ κατὰ τὸ πρακτικὸς εἶναι σοφωτέρους ὄντας
 ἀλλὰ κατὰ τὸ λόγον ἔχειν αὐτοῦς καὶ τὰς αἰτίας γνωρίζειν.
 ὅλας τε σημείων τοῦ εἰδότης καὶ μὴ εἰδότης τὸ δύνασθαι διδά-
 σκειν ἔστιν, καὶ διὰ τοῦτο τὴν τέχνην τῆς ἐμπειρίας ἠγνούμεθα
 μάλλον ἐπιστήμην εἶναι· δύνανται γάρ, οἱ δὲ οὐ δύνανται διδά-
 10 σκειν. ἔτι δὲ τῶν αἰσθήσεων οὐδεμίαν ἠγνούμεθα εἶναι σοφίαν·
 καίτοι κυριώταταί γ' εἶναι αὐτὰι τῶν καθ' ἕκαστα γνώσεις· ἀλλ'
 οὐ λέγουσι τὸ διὰ τί περὶ οὐδεός, οἷον διὰ τί θερμὸν τὸ πῦρ,
 ἀλλὰ μόνον ὅτι θερμόν. τὸ μὲν οὖν πρῶτον εἰκὸς τὸν
 ὁποιανοῦν εὑρόντα τέχνην παρὰ τὰς κοινὰς αἰσθήσεις θαυ-
 15 μάζεσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων μὴ μόνον διὰ τὸ χρήσιμον
 εἶναι τι τῶν εὑρεθέντων ἀλλ' ὡς σοφὸν καὶ διαφέροντα τῶν
 ἄλλων· πλείονων δ' εὐρακομένων τεχνῶν καὶ τῶν μὲν
 πρὸς τὰναγκαῖα τῶν δὲ πρὸς διαγωγὴν οὐσῶν, ἀεὶ σοφωτέ-
 20 ρους τοῦς τοιοῦτους ἐκείνων ὑπολαμβάνεσθαι διὰ τὸ μὴ πρὸς
 χρῆσιν εἶναι τὰς ἐπιστήμας αὐτῶν. ὄθεν ἦδη πάντων τῶν
 τοιοῦτων κατασκευασμένων αἱ μὴ πρὸς ἦδον ἢ μὴδὲ πρὸς
 τὰναγκαῖα τῶν ἐπιστημῶν εὑρέθησαν, καὶ πρῶτον ἐν τοῦτοις
 τοῖς τόποις οὐ πρῶτον ἐσχόλασαν· διὸ περὶ Δίγνυτον αἱ μαθη-
 ματικαὶ πρῶτον τέχναι συνίστησαν, ἐκεῖ γὰρ ἀφείθη σχο-

138

πιστεύουμε ὅτι οἱ ἀρχιτέκτονες σε κάθε τέχνη αξίζουν περισσότερο
 περὶ τὴν ἐκτίμησή μας ἀπὸ τοὺς χειροτέχνες, ὅτι ἔχουν καλύτερη
 γνώση καὶ ὅτι εἶναι πιο σοφοί, γιατί γνωρίζουν τις αἰτίες τῶν
 δημιουργημάτων. [Οἱ χειροτέχνες, ὅπως καὶ ορισμένα ἀψυχα
 ὄντα, κάνουν πράγματα χωρίς να γνωρίζουν αυτό που κάνουν —
 ὅπως η φωτιά καίει. Στην περίπτωση βέβαια των ἀψύχων το
 καθένα τους δρα ἀπὸ κάποια φυσική τάση, ἐνῶ οἱ χειροτέχνες
 δρουν ἀπὸ συνήθεια²⁷] Καὶ θεωρούμε πιο σοφούς τοὺς ἀρχιτέ-
 κτονες ὅχι γιατί εἶναι ἀποτελεσματικὸί στην πράξη, ἀλλὰ γιατί
 διαθέτουν θεωρία καὶ γιατί γνωρίζουν τις αἰτίες.

Ἐνῆνιά, διακριτικὸ σημεῖο τοῦ γνώστη εἶναι ὅτι μπορεῖ να
 διδάσκει²⁸. Γι' αὐτὸ καὶ θεωροῦμε ὅτι ἡ τέχνη εἶναι πιο κοντὰ
 στην πραγματικὴ γνώση ἀπὸ τὴν ἐμπειρία, ἀφοῦ οἱ κατέχοντες
 μιὰ τέχνη μποροῦν να τὴν διδάξουν ἐνῶ οἱ ἀθρόωποι τῆς ἐμπει-
 ρίας δεν μποροῦν.

Ἐπιπλέον, δεν θεωροῦμε σοφία καμία ἀπὸ τις αἰσθήσεις· αν
 καὶ ἀποτελοῦν τις κυριότερες πηγές των γνώσεών μας για τα
 ἐπιμέρους πράγματα, δεν δηλώνουν το «διότι» για κανένα πράγ-
 μα, δεν μας λένε δηλαδή γιατί ἡ φωτιά εἶναι θερμή, ἀλλὰ μόνο
 ὅτι ἡ φωτιά εἶναι θερμή.

Εἶναι λοιπὸν λογικὸ τὸ ὅτι τον πρῶτο καιρὸ οἱ ἀθρόωποι
 περιέβδαν με θαυμασμό ὅποιοι ἐπινοοῦσε μιὰ τέχνη, που υπε-
 ρέβαινε τις κοινές αἰσθήσεις, ὅχι μόνο γιατί κάποιο ἀπὸ τα
 εὐρήματα του ἦταν χρήσιμο, ἀλλὰ καὶ γιατί τον θεωροῦσαν σοφὸ
 καὶ διαφορετικὸ ἀπὸ τοὺς ἄλλους²⁹. Καὶ καθὼς ἀνακαλύπτονταν
 ὅλο καὶ περισσότερες τέχνες, καὶ ἄλλες ἀπ' αὐτές συνδέονταν με
 τις ἀνάγκες τῆς ζωῆς καὶ ἄλλες με τὴν ἀπόλαυση τῶν ἀνθρώ-
 30 πων³⁰, οἱ εφευρέτες τῶν τεχνῶν τῆς ἀπόλαυσης θεωροῦνταν πλά-
 ντοτε πιο σοφοί, γιατί οἱ γνώσεις τους δεν ἀποσκοποῦσαν στη
 χρησιμότητα. Καὶ ὅταν τὰ ὄλες αὐτές οἱ ἐπινοήσεις οἰοκλήρω-
 θηκαν, ἀνακαλύφθηκαν οἱ γνώσεις που δεν συνδέονται ὅτε με
 τὴν ευχαρίστηση ὅτε με τις ἀνάγκες, καὶ αὐτὸ ἔγινε για πρῶτη
 φορά σε ἐκείνες τις περιόδους ὅπου ἀκριβῶς οἱ ἀθρόωποι εἶχαν
 ελευθερία χρόνου³¹. Ἔτσι οἱ μαθηματικὲς τέχνες ἐκλήθησαν πρῶ-

139

25 λάξεν τὸ τῶν ἱερέων ἔθνος. [εἴρηται μὲν οὖν ἐν τοῖς ἠθικαῖς
 τῆς διαφορὰ τέχνης καὶ ἐπιστημῆς καὶ τῶν ἄλλων τῶν ὁμο-
 γειῶν· οὐ δ' ἔνεκα νῦν ποιούμεθα τὸν λόγον τοῦτ' ἔστιν, ὅτι
 τὴν ὀνομαζομένην σοφίαν περὶ τὰ πρῶτα αἴτια καὶ τὰς ἀρ-
 χὰς ὑπολαμβάνουσι πάντες.] ὥστε, καθάπερ εἴρηται πρότερον,
 30 ὁ μὲν ἔμπειρος τῶν ὀπουαυῶν ἔχοντων αἰσθησὶν εἶναι δοκεῖ
 σοφώτερος, ὁ δὲ τεχνίτης τῶν ἐμπείρων, χειροτέχνου δὲ ἀρ-
 χιτέκτων, αἱ δὲ θεωρητικαὶ τῶν ποιητικῶν μάλλον. ὅτι μὲν
 οὖν ἡ σοφία περὶ τινος ἀρχῆς καὶ αἰτίας ἐστὶν ἐπιστήμη,
 δηλοῦν.

τα στα μέρη της Αιγύπτου³², γιατί εκεί δόθηκε η δυνατότητα
 της σχέσης στην κάστα των ιερέων.

[Έχουμε ήδη αναλύσει στα *Ηθικά* τη διαφορά ανάμεσα στην
 τέχνη, στην επιστήμη και στις άλλες συγγενείς δραστηριότη-
 τες³³. Εδώ ο σκοπός της παραγμάτευσής μας είναι ο εξής: να
 δείξουμε ότι, όπως όλοι παραδέχονται, η επονομαζόμενη «σο-
 φία» αναφέρεται στα πρώτα αἴτια και τις αρχές.] Όπως λοιπόν
 είπαμε προηγουμένως, ο άνθρωπος της εμπειρίας θεωρείται πιο
 σοφός απ' αυτόν που απλώς έχει την οποιαδήποτε αίσθηση, ο
 κατέχων μια τέχνη πιο σοφός από τον άνθρωπο της εμπειρίας, ο
 αρχιτέκτων πιο σοφός από τον χειροτέχνη και οι θεωρητικές
 τέχνες είναι πιο κοντά στη σοφία από τις ποιητικές³⁴. Είναι
 λοιπόν φανερό ότι η σοφία είναι γνώση ορισμένων αρχών και
 αιτιών³⁵.

Διεύθυνση σειράς: Δ. Αντουράλης, Θ. Μαυρόπουλος, Κ. Ζήτρος

Στοιχειοθεσία: ΘΥΡΑΘΕΝ DTP

Εξώφυλλο: Θωμάς Γαυρόδης

Εκτύπωση: Αιθιογραφείο Ι. Αντωνιάδη, Θ. Ψαρά Ο.Ε.

Βιβλιοδεσία: Βιβλιοδετική Τιάγος Δελιδημητρίου

Εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια: Δημήτριος Αντουράλης

Ο Δημήτριος Αντουράλης είναι ομότιμος καθηγητής της Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης. Διευθύνει κυρίως με τον αρχαίο ελληνικό επιστημονικό λόγο (Προποσεινά κείμενα, Αριστοτέλης). Κύριες εργασίες του: Η παραρωτική κατάληξη -ικός στην ποσοπλαστική φιλοσοφία και στο ιεροποσεινικό σύμφ. Προποσεινική ιστορία. Εν παρόδω I-II. Γλωσσικές παρατηρήσεις I-III. Ο Δημήτριος Αντουράλης στο Βασιλοπούλειο. Ήν ποτε: Τρεις "ιστορίες" αρχαίας ελληνικής καθημερινότητας. Ιεροποσεινική Νοσολογία, 4. Χερσοποσεινή, 5. Γυναικολογία-Μαιευτική, Αριστοτέλης, Ηθικά Νικομάχεια, βιβλίο Β. Αριστοτέλης, Πυθαγόρη I-II. Οι Επτά Σοφοί

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: Εκδόσεις Ζήτρος

Πλάτωνος 2, τηλ. 2310 270184 - 270884 - Fax 2310 271766

54631 Θεσσαλονίκη

Υποκατάστημα: Ασκληπιού 6, Αθήνα 10680

τηλ. 210 362650, Fax 210 3626360

www.zitros.gr email: info@zitros.gr

ISBN: 960-8437-66-0

© 2006 Εκδόσεις Ζήτρος

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

ΗΘΙΚΑ

ΝΙΚΟΜΑΧΕΙΑ

Βιβλία Α' - Δ'

Εισαγωγή - μετάφραση - σχόλια

Δημήτριος Αντουράλης

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΖΗΤΡΟΣ

του ανθρώπου ἀρετή εἴη ἂν ἡ εἴς ἄφ' ἧς ἀγαθὸς ἄνθρωπος γίνεται καὶ ἄφ' ἧς εὖ τὸ ἑαυτοῦ ἔργον ἀποδοῖσει, πῶς δὲ τοῦτ' ἔσται, ἥδη μὲν εἰρηχάμεν, ἔτι δὲ καὶ ᾧδ' ἔσται φανερόν, εἰν θεωρήσωμεν ποία τίς ἔστιν ἡ φύσις αὐτῆς. ἐν παντι δὴ συνεχεῖ καὶ διακετῶ ἔστι λαβεῖν τὸ μὲν πλείον τὸ δ' ἕλαττον τὸ δ' ἴσον, καὶ ταῦτα ἢ κατ' αὐτὸ τὸ πρόῳγμα ἢ πρὸς ἡμᾶς· τὸ δ' ἴσον μέσον τι ὑπερβολῆς καὶ ἐλλείψεως, λέγω δὲ τοῦ μὲν πρόῳματος μέσον τὸ ἴσον ἀπέχον ἄφ' ἕκατέρου τῶν ἄκρων, ὅπερ ἔστιν ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πᾶσι, πρὸς ἡμᾶς δὲ ὁ μῆτε πλεονάζει μῆτε ἐλλείπει· τοῦτο δ' οὐχ ἐν, οὐδὲ ταῦτὸν πᾶσι, οἷον εἰ τὰ δέκα πολλὰ τὰ δὲ δύο ἁλίγα, τὰ ἐξ μέσα λαμβάνουσι κατὰ τὸ πρόῳμα· ἴσῳ γάρ ὑπερέχει τε καὶ ὑπερέχεται· τοῦτο δὲ μέσον ἔστι κατὰ τὴν ἀριθμητικῶν ἀναλογία. τὸ

110b δὲ πρὸς ἡμᾶς οὐχ οὕτω λεπτόν· οὐ γάρ εἰ τῶ δέκα

του ανθρώπου η ἀρετή θα είναι, λέω, η ἔξη από την οποία ξεκινά και το ότι ο άνθρωπος γίνεται καλός και το ότι θα μπορέσει να εκτελέσει καλά το έργο που του ανήκει.

Πώς θα γίνει αυτό, ἥδη το έχουμε πει⁵⁷, μπορεί όμως και με τον ακόλουθο τρόπο να γίνει φανερό, αν εξετάσουμε δηλαδή να δοῦμε την ιδιαίτερη φύση της⁵⁸. Διαίρωντας κάτι που έχει για γνωρίσματά του τη συνέχεια και τη διακετότητα μπορούμε να έχουμε ἢ δύο ἀνισα μεταξύ τους μέρη (ένα μικρότερο και ένα μεγαλύτερο) ἢ δύο ἴσα μέρη⁵⁹, και αυτό είτε σε σχέση προς το ίδιο το πρόῳμα⁶⁰ είτε σε σχέση προς εμάς. Ἴσο θα πει: κάτι που βρίσκεται ανάμεσα στην υπερβολή και την ἐλλείψη⁶¹. Ὅταν λέω «μέσον σε σχέση προς το πρόῳμα», εννοῶ «αυτό που απέχει εξίσου από τα δύο ἄκρα»· αὐτό, φυσικά, είναι ένα, και το ίδιο για όλους· όταν, πάλι, λέω «μέσον σε σχέση προς εμάς», εννοῶ «αυτό που δεν είναι ούτε πᾶσα πολύ ούτε πολύ λίγο», κάτι που, βέβαια, δεν είναι ούτε ένα ούτε το ίδιο για όλους. Παράδειγμα: Ἄν τα δέκα είναι πολλά και τα δύο ἁλίγα, μέσον σε σχέση προς το πρόῳμα λέμε πως είναι το ἔξι, αφού αυτό υπερέχει και υπερέχεται κατὰ τον ίδιο αριθμὸ μισάδων⁶². Ἀντὶ βέβαια είναι το μέσον ὅπως το διδάσκει η ἀριθμητικῆ. Το μέσον ὅμως το σε σχέση προς εμάς δεν θα το ορίσουμε έτσι· γιατί αν για ένα άτομο είναι πολύ το να φάει δέκα «μερίδες»⁶³ και λίγο το να φάει δύο, δεν

μναι φαγείν πολλὸ δύο δὲ ὀλίγον, ὁ ἀλείπτῃς ἐξ μνάς προστάξει· ἔστι γὰρ ἴσως και τοῦτο πολλὸ τῶ λήθω- μένω ἢ ὀλίγον· Μίλωνι μὲν γὰρ ὀλίγον, τῶ δὲ ἀρ- χομένω τῶν γυμνασίων πολλὸ. ὁμοίως ἐπὶ δροῦμου και πάλης. οὕτω δὴ πᾶς ἐπιστήμων τὴν ὑπερβολὴν μὲν και τὴν ἐλλείψιν φεύγει, τὸ δὲ μέσον ζητεῖ και τοῦθ' αἰσείται, μέσον δὲ οὐ τὸ τοῦ πράγματος ἀλλὰ τὸ πρὸς ἡμᾶς. εἰ δὴ πᾶσα ἐπιστήμη οὕτω τὸ ἔργον εὐ ἐπιτελεῖ, πρὸς τὸ μέσον βλέπουσα και εἰς τοῦτο ἄγρουσα τὰ ἔργα (ὅθεν εἰκόθασιν ἐπιλέγειν τοῖς εὐ ἔ- χουσιν ἔργοις ὅτι οὐτ' ἀφελείν ἔστιν οὔτε προσθεῖναι, ὡς τῆς μὲν ὑπερβολῆς και τῆς ἐλλείψεως φθειροῦσης τὸ εὐ, τῆς δὲ μεσότητος σωζούσης, οἱ δ' ἀγαθοὶ τε- χνῖται, ὡς λέγομεν, πρὸς τοῦτο βλέποντες ἐργάζον- ται), ἢ δ' ἀρετὴ πάσης τέχνης ἀκριβεστέρα και ἀ- μείνων ἔστιν ἄσπερα και ἡ φύσις, τοῦ μέσου ἂν εἴη στοχαστικὴ. λέγω δὲ τὴν ἠθελὴν· αὕτη γὰρ ἔστι περὶ πάθη και πράξεις, ἐν δὲ τούτοις ἔστιν ὑπερβολὴ και ἐλλείψις και τὸ μέσον οἷον και φοβηθῆναι και θαρ- ρῆσαι και ἐπιθυμῆσαι και ὀργισθῆναι και ἐλεῆσαι και ὀλιωσ ἠσθῆναι και λυπηθῆναι ἔστι και μάλλον

θα πει πως ο προπονητής θα ορίσει ἕξι «μερίδες», γιατί και αυτή η ποσότητα μπορεί να είναι πολλή γι' αυτόν που θα τη φάει ἢ λίγη: λίγη για έναν Μίωνα⁶⁴, πολλή για τον αρχάριο στη γύμναση. Το ίδιο ισχύει και στο τραῖμμα ἢ την πάλη. Συμπεράσματα: Ο ειδήμονας αποφεύ- γει την υπερβολή ἢ την ἐλλείψη και φάσχει να βρει το μέσον· αυτό είναι η τελική του προτίμηση—φυσικά ὅχι το μέσον το σε σχέση προς το πράγμα, ἀλλά το σε σχέση προς εμάς.

Αν λοιπὸν η κάθε τέχνη επιτελεῖ σωστά το ἔργο της με αυτόν τον τρόπο, έχοντας στραμμένο το βλέμμα της προς το μέσον και κατευθύνοντας προς αυτό ὅλα τα ἔρ- γα της (ἐξού και ο λόγος που συνοδεύει ὅλα τα πετυχη- μένα ἔργα, πως τίποτε δεν ἔχουμε να προσθέσουμε ὃ' αυτά ἢ να τους αφαιρέσουμε, δεδομένου ὅτι η υπερβολὴ και η ἐλλείψη φθείρουν το σωστό, ενώ η μεσότητα το διασώζει—και οι καλοὶ τεχνίτες εργάζονται, ὅπως λέμε, με το βλέμμα τους στραμμένο προς αυτό) και αν η ἀρε- τὴ είναι, ὅπως και η φύσις, ακριβεστέρα και ἀνώτερη ἀ- πὸ κάθε τέχνης, τότε η ἀρετὴ ἔχει, λέω, ὡς στόχο της το μέσον. Φυσικά, μιλῶ για τὴν ἠθελὴ ἀρετὴ, γιατί αυτή είναι που αναφέρεται στα πάθη και στις πράξεις: ὃ' αυ- τὰ ὑπόκειται ὑπερβολῇ, ἐλλείψῃ και το μέσον. Παραδειή- ματος χάριν μπορεί κανεὶς να φοβηθῆ ἢ να δείξει θάρ- ρος, να επιθυμήσει, να ὀργισθῆ ἢ να σπλαχνισθῆ, γενι- κά να νιώσει ευχαρίστηση ἢ δυσαρέσκεια, και σε μετρά-

καὶ ἦττον, καὶ ἀμφοτέρω οὐκ εὖ· τὸ δ' ὅτε δεῖ καὶ ἐφ' οἷς καὶ πρὸς οὓς καὶ οὐ ἕνεκα καὶ ὡς δεῖ, μέσον τε καὶ ἀριστον, ὅπερ ἐστὶ τῆς ἀρετῆς· ὁμοίως δὲ καὶ περὶ τὰς πράξεις ἐστὶν ὑπερβολὴ καὶ ἐλλείψις καὶ τὸ μέσον· ἡ δ' ἀρετὴ περὶ πάθη καὶ πράξεις ἐστίν, ἐν οἷς ἡ μὲν ὑπερβολὴ ἀμαρτάνεται καὶ φέγεται καὶ ἡ ἐλλείψις, τὸ δὲ μέσον ἐπαινεῖται καὶ κατορθοῦται· ταῦτα δ' ἀμφοτέρω τῆς ἀρετῆς· μεσότης τις ἄρα ἐστὶν ἡ ἀρετὴ, στοχαστικὴ γέ οὖσα τοῦ μέσου· ἔτι τὸ μὲν ἀμαρτάνειν πολλαχῶς ἐστὶν (τὸ γὰρ κακὸν τοῦ ἀπειρου, ὡς οἱ Πυθαγόρειοι εἶχαζον, τὸ δ' ἀγαθὸν τοῦ πεπερασμένου), τὸ δὲ κατορθοῦν μοναχῶς (διὸ καὶ τὸ μὲν ῥῥόδιον τὸ δὲ χαλεπὸν, ῥῥόδιον μὲν τὸ ἀποτυχεῖν τοῦ σκοποῦ, χαλεπὸν δὲ τὸ ἐπιτυχεῖν)· καὶ διὰ ταῦτ' οὖν τῆς μὲν κακίας ἡ ὑπερβολὴ καὶ ἡ ἐλλείψις, τῆς δ' ἀρετῆς ἡ μεσότης·

ἐσθλοὶ μὲν γὰρ ἀπλῶς, παντοδαπαῶς δὲ κακοί.

λύτερο καὶ σε μικρότερο βαθμῶς⁶⁵, καὶ οὔτε τὸ ἕνα οὔτε τὸ ἄλλο ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ εἶναι καλὸ· νὰ τα αισθανθῆν ὁμοίως ὅλα αὐτὰ τῇ στιγμῇ που πρέπει, ἐνσχέσει με τὰ πράγματα που πρέπει, ἐνσχέσει με τοὺς ἀνθρώπους που πρέπει, γιὰ τον λόγο που πρέπει καὶ με τον τρόπο που πρέπει⁶⁶, αὐτὸ εἶναι, κατὰ χάποιον τρόπο, τὸ μέσον καὶ τὸ ἀριστό—αὐτὸ τὸ δεύτερο ἔχει, βέβαια, ἀμεση σχέση με τὴν ἀρετῇ⁶⁷. Ὁμοια καὶ στις πράξεις ὑπάρχει ὑπερβολὴ, ἐλλείψις καὶ τὸ μέσον—ἡ ἀρετὴ ἀναφέρεται στα πάθη καὶ στις πράξεις: σ' αὐτὰ ἡ ὑπερβολὴ ἀποτελεῖ λάθος καὶ φέγεται, τὸ ἴδιο καὶ ἡ ἐλλείψις⁶⁸, ἐνῶ τὸ μέσον ἐπαινεῖται καὶ εἶναι τὸ ὀρθὸ φυσικὰ, τὰ δύο αὐτὰ, ὁ ἐπαινος καὶ ἡ ἐπιτυχία του ὀρθοῦ, πάνε μαζί μαζί με τὴν ἀρετῇ. Ἐνῶ εἶδος μεσότητῆς εἶναι λοιπὸν ἡ ἀρετῇ, ἔτσι που ἔχει γιὰ στόχο τῆς τὸ μέσον.

Κάτι ἀκόμη: Ἡ λάθος γίνεται με πολλοὺς τρόπους (γιὰτὶ τὸ κακὸ καὶ τὸ ἀπειρο πάνε μαζί, ὅπως διδάσκαν οἱ Πυθαγόρειοι⁶⁹, ἐνῶ τὸ καλὸ πάει μαζί με τὸ πέπερα-γμένο), τὸ σωστὸ ὁμοῦς γίνεται με ἕνα μόνον τρόπο (γιὰτὸ καὶ τὸ πρώτο εἶναι εὐκολο, ἐνῶ τὸ ἄλλο εἶναι δύσκολο: εἶναι εὐκολο, πράγματι, νὰ ἀποτύχεις στον στόχο σου καὶ εἶναι δύσκολο νὰ τον πετύχεις)⁷⁰· νὰ γιὰτὶ ἡ ὑπερβολὴ καὶ ἡ ἐλλείψις εἶναι χαρακτηριστικὰ τῆς κακίας καὶ ἡ μεσότητῆς τῆς ἀρετῆς:

“καλοὶ με ἕναν μόνον τρόπο, κακοὶ με χίλους τόσους τρόπους”⁷⁰.

1107a Ἔστιν ἄρα ἡ ἀρετὴ ἕξις προαιρετικῆ, ἐν μεσότητι οὕσα τῇ πρὸς ἡμᾶς, ὠρισμένη λόγῳ καὶ ᾧ ἂν ὁ φόρημος ὀρίσκειν. μεσότης δὲ δύο κακίων, τῆς μὲν καθ' ὑπερβολὴν τῆς δὲ κατ' ἐλλείψιν· καὶ ἔτι τῶ τὰς μὲν ἐλλείπειν τὰς δ' ὑπερβάλλειν τοῦ θεούτος ἐν τε τοῖς πάθει καὶ ἐν ταῖς πράξεσι, τὴν δ' ἀρετὴν τὸ μέσον καὶ εὐρίσκειν καὶ αἰσιῶσθαι διὸ κατὰ μὲν τὴν οὐσίαν καὶ τὸν λόγον τὸν τὸ τί ἦν εἶναι λέγοντα μεσότης ἐστὶν ἡ ἀρετὴ, κατὰ δὲ τὸ ἄριστον καὶ τὸ εὖ ἀκρότης. οὐ πᾶσα δ' ἐπιδέχεται πράξις οὐδὲ πᾶν πάθος τὴν μεσότητα· ἔνια γὰρ εὐθὺς ὠνόμαστοι συνειλημμένα μετὰ τῆς φανυλότητος, οἷον ἐπιχειρηματικὰ ἀνασχυντία φθόνος, καὶ ἐπὶ τῶν πράξεων μοιχεῖα κλοπῆ ἀνδροφονία· πάντα γὰρ ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα λέγεται τῶ αὐτὰ φανῶλα εἶναι, ἀλλ' οὐχ αἱ ὑπερβολαὶ αὐτῶν οὐδ' αἱ ἐλλείψεις· οὐκ ἔστιν οὖν οὐδέποτε περὶ αὐτὰ κατορθοῦν, ἀλλ' αἱ ἀμαρτάνειν· οὐδ' ἔστι τὸ

Ἡ ἀρετὴ λοιπὸν εἶναι ⁷¹ μία ἕξις, που α) ἐπιλέγεται εὐθερα ἀπὸ τοῦ ἀτομοῦ, β) βρίσκεται στο μέσον, στο μέσον ὁμῶς το «σε σχέση προς εμάς»· το μέσον αὐτοῦ ⁷² καθορίζεται ἀπὸ τῆ λογική—πιο συγκεκριμένα, ἀπὸ τῆ λογική, πιστεύω ⁷³, που καθορίζει ο φρόνημος ἄνθρωπος· εἶναι μεσότητα μεταξύ δύο κακίων, που ἡ μία βρίσκεται ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ὑπερβολῆς καὶ ἡ ἄλλη ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ἐλλείψεως· καὶ αἰσιῶμη με το νόημα ὅτι ορισμένες κακίες ἀποτελοῦν ἐλλείψη καὶ ἄλλες πάλι ὑπερβολή σε σχέση με αὐτὸ που πρέπει, εἴτε στα πάθη εἴτε στις πράξεις, ἐνὸς ἡ ἀρετὴ καὶ βρίσκει καὶ ἐπιλέγει το μέσον. Ἀπὸ τὴν ἀποψη λοιπὸν τῆς οὐσίας τῆς, καὶ ὅσο μας ἐνδιαφέρει ο ορισμὸς τῆς φύσης τῆς ⁷⁴, ἡ ἀρετὴ εἶναι μεσότητα, ἀπὸ τὴν ἀποψη ὁμῶς του σωστοῦ καὶ του ἀριστοῦ εἶναι, ἀσφαλῶς, κάτι που βρίσκεται στο ψηλότερο σκαλί.

Ἐν πᾶσῃ περιπτώσει ἡ θεωρία αὐτῆ τῆς μεσότητας δὲν βρίσκει εφαρμογὴ σε κάθε πράξη καὶ σε κάθε πάθος· ὑπάρχουν, πράγματι, πάθη που ἤδη ἡ λέξη που τα δηλώνει φέρνει στο μυαλό μας κάτι ἀρνητικὸ καὶ τυποτικόν, π.χ. ἐπιχειρηματικὰ, ἀδιαντροπία, φθόνος, καὶ στὴν περίπτωση πράξεων: μοιχεῖα, κλεψιά, φόνος· γιατί ὅλα αὐτὰ—καὶ ὅσα ἄλλα τέτοια—τα λέμε με τῆ βεβαιότητά ὅτι εἶναι ἀρνητικὰ καὶ τυποτικὰ ἰδια καὶ ὅχι ἡ ὑπερβολή ἢ ἡ ἐλλείψη τους. Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν περίπτωση νὰ κάνει ποτε κανεὶς το σωστό ἐνσχέσει με αὐτὰ· αὐτὰ εἶναι πάντοτε λάθος. Οὕτε ὑπάρχει περίπτωση νὰ συ-

εὐ ἢ μὴ εὐ περὶ τὰ τοιαῦτα ἐν τῶ ἧν δεῖ και ὅτε και ὡς μοιχεύειν, ἀλλ' ἀπλῶς τὸ ποιεῖν ὅτιοῦν τούτων ἀμαρτάνειν ἔστιν. ὅμοιον οὖν τὸ ἀξιοῦν και περὶ τὸ ἀδικεῖν και δειλαίνειν και ἀκολασταίνειν εἶναι μεσό-τητα και ὑπερβολὴν και ἔλλειψιν· ἔσται γὰρ οὕτω γε ὑπερβολῆς και ἔλλείψεως μεσότης και ὑπερβολῆς ὑπερβολῆ και ἔλλειψις ἔλλείψεως· ὥσπερ δὲ σωφροσύνης και ἀνδρείας οὐκ ἔστιν ὑπερβολῆ και ἔλλειψις διὰ τὸ τὸ μέσον εἶναι πῶς ἀφρον, οὕτως οὐδ' ἐκείνων μεσότης οὐδ' ὑπερβολῆ και ἔλλειψις, ἀλλ' ὡς ἀνπαράττηται ἀμαρτάνεται· ὅλως γὰρ οὐθ' ὑπερβολῆς και ἔλλείψεως μεσότης ἔστιν, οὐτε μεσότητος ὑπερβολῆ και ἔλλειψις.

7 Δεῖ δὲ τοῦτο μὴ μόνον καθόλου λέγεσθαι, ἀλλὰ και τοῖς καθ' ἕκαστα ἐφαρμόζεσθαι. ἐν γὰρ τοῖς περὶ τὰς πράξεις λόγοις οἱ μὲν καθόλου κοινοῦτεροί εἰσιν, οἱ δ' ἐπὶ μέρους ἀληθινώτεροι· περὶ γὰρ τὰ καθ' ἕ-

μπεριφέρεται κανεῖς ἐνοχέσει με αὐτά καλὰ ἢ κακὰ με το να κάνει τη μοιχεία του με τη γυναῖκα με την οποία πρέπει να την κάνει, τη στιγμή που πρέπει να την κάνει και με τον τρόπο που πρέπει να την κάνει· και μόνο το ότι κάνει οτιδήποτε από αυτά είναι λάθος. Παρόμοιο ε-πομένως είναι και το να περιμένουμε να υπάρχει μεσό-τητα, ὑπερβολῆ και ἔλλειψις στην αδικία, τη δειλία και την ακολασία, αφού τότε θα υπάρχει μεσότητα στην ὑπερβολῆ και στην ἔλλειψη, ὑπερβολῆ στην ὑπερβολῆ, ἔλλειψη στην ἔλλειψη. Ὅπως ὁμως δεν υπάρχει ὑπερβολῆ και ἔλλειψη στις περιπτώσεις της σωφροσύνης και της ἀνδρείας επειδή το μέσον στις περιπτώσεις αυτές είναι κατά κάποιον τρόπο ἀφρον, ἔτσι ααφριβῶς δεν υπάρχει μέσον, οὐτε ὑπερβολῆ ἢ ἔλλειψη, και στις περιπτώσεις που αναφέραμε προωύτερα: με ὅποιον τρόπο και αν ε-νεργήσει κανεῖς στις περιπτώσεις αυτές, πρόκειται πῶ-ποτε για λαυθαλαμένη, για ὄχι σωστή συμπεριφορά. Γε-νικά δεν υπάρχει μέσον στην ὑπερβολῆ και στην ἔλλει-ψη, οὐτε ὑπερβολῆ και ἔλλειψη στο μέσον.

7 Ἡ γενική ὁμως αὐτῆ διαπίστωση δεν μπορεί να εἶ-ναι αρκετή· χρειάζεται να βρῖσκει εφαρμογῆ και στις ε-πιμέρους περιπτώσεις. Γιατί στην πραακτικῆ φιλοσοφία οι καθόλου ἀρχές ἔχουν, βέβαια, πλαιοῦτερη εφαρμο-γῆ¹⁵, οι ἀρχές ὁμως που καλῶντων μερικῶτερες περι-πτώσεις ἔχουν μέσα τους μεγαλῶντερο ποσοστό ἀλη-θείας: η συμπεριφορά μας ἀποτελεῖται ἀπὸ ἐπιμέρους

ἀπονέμεται, τὰ κατὰ ταύτην τὴν ἐνέργειαν φαίνεται ὄντα ἢ τελεία δι' εὐδαιμονία αὐτῆ ἂν εἴη ἀνθρώπου, λαβούσα μῆκος βίου τελείον· οὐδὲν γὰρ ἀτελές ἐστὶ τῶν τῆς εὐδαιμονίας. ὁ δὲ τοιοῦτος ἂν εἴη βίος καίτιων ἢ κατ' ἀνθρώπων· οὐ γὰρ ἢ ἀνθρώπος ἐστὶν οὕτω βιώσεται, ἀλλ' ἢ θεῖον τι ἐν αὐτῷ ὑπάρχει· ὅσον δὲ διαφέρει τοῦτο τοῦ συνθέτου, τοσοῦτον καὶ ἡ ἐνέργεια τῆς κατὰ τὴν ἀλλοτρίαν ἀρετῆν. εἰ δι' θεῖον ὁ νοῦς πρὸς τὸν ἀνθρώπου, καὶ ὁ κατὰ τοῦτον βίος θεῖος πρὸς τὸν ἀνθρώπου βίον. οὐ γὰρ δὲ κατὰ τοὺς παραινούντας ἀνθρώπινα φρονεῖν ἀνθρώπων ὄντα οὐδὲ θνητὰ τὸν θνητὸν, ἀλλ' ἐφ' ὅσον ἐνδέχεται ἀθανατίζειν καὶ πάντα ποιεῖν πρὸς τὸ ζῆν κατὰ τὸ κατὰ τὸν αὐτῶν ἐν αὐτῷ· εἰ γὰρ καὶ τῷ ὄγκῳ μικρὸν ἐστὶ, δυναίμει καὶ τιμίστητι πολὺ μᾶλλον πάντων ὑπερέχει. δόξαι δ' ἂν καὶ εἶναι ἕκαστος τοῦτο, εἴπερ τὸ χύριον καὶ ἀμεινον ἀποπον οὖν γίνωτ' ἂν, εἰ μὴ τὸν αὐτοῦ βίον αἰροῖτο ἀλλὰ τινος ἄλλου. τὸ λεχθῆν

1178a

που αποδίδονται στον εξαιρετικά ευτυχισμένο άνθρωπο, ανήκουν ολοφάνερα σ' αυτή την ενέργεια, ε τότε αυτή θα είναι η τελεία ευδαιμονία του ανθρώπου, αν τύχει να έχει μια τέλεια διάρχεια ζωής (γιατί κανένα από τα στοιχεία της ευδαιμονίας δεν είναι ατελές).⁷⁸

Μια τέτοια όμως ζωή θα ήταν πολύ ανώτερη από τη ζωή που προσιδιάζει σ' έναν άνθρωπο· γιατί ο άνθρωπος που ζει με αυτόν τον τρόπο, δεν ζει, στην πραγματικότητα, ως άνθρωπος, αλλά ωσάν να υπάρχει μέσα του κάποια θεϊκό στοιχείο· και όσο το θεϊκό αυτό στοιχείο είναι ανώτερο από τη σύνθετη φύση μας,⁷⁹ άλλο τόσο και η ενέργειά του είναι ανώτερη από τις ενέργειες των άλλων αρετών. Αν λοιπόν ο νοῦς είναι, σε σύγκριση με τη φύση του ανθρώπου, κάτι το θεϊκό, θεϊκή θα είναι και η σύμφωνη με αυτόν ζωή σε σύγκριση με τη συνηλαμένη ανθρώπινη ζωή. Και ούτε πρέπει να υποκαθίστουμε σ' εκείνους που μας συμβουλεύουν,⁸⁰ ως άνθρωποι που είμαστε, να σκεφτόμαστε ανθρώπινα πράγματα και ως θνητοί θνητὰ· ἴσα ἴσα, στον βαθμὸ που αυτό είναι δυνατό, να συμπεριφερόμαστε ως ἀθάνατοι, και να κάνουμε το παν ὥστε να συμμορφώσουμε τη ζωή μας προς αυτό που είναι το πιο σημαντικὸ μέρος μας.⁸¹ Γιατί, μολονότι από την πλευρά του ὄγκου είναι μικρό, είναι κατὰ πολὺ ανώτερο από όλα τα ἄλλα στη δύναμη και στην αξία.⁸² Όλοι, επίσης, θα συμφωνούσαν ὅτι αυτό⁸³ είναι και ο ἀληθινὸς μας εαυτός, αφού είναι το κυριότερο και το καλύτερο μέρος μας. Θα ήταν λοιπὸν παράλογο για έναν ἄνθρωπο να μην επιλέγει τη ζωή του εαυτοῦ του,⁸⁴ ἀλλὰ τη ζωή ενός ἄλλου.⁸⁵ Αυτό λοιπὸν που είπαμε

τε πρότερον ἀρμόσει και ὦν· τὸ γὰρ οἰκεῖον ἐκάστω τῇ φύσει χράτιστον και ἡδιστόν ἐστιν ἐκάστω· και τῷ ἀνθρώπῳ διὴ ὁ κατὰ τὸν νοῦν βίος, εἴπερ τοῦτο μά-
λιστα ἀνθρώπος. οὗτος ἄρα και εὐδαιμονέστατος.

8 Δευτέρως δ' ὁ κατὰ τὴν ἀλλήην ἀρετὴν· αἱ γὰρ κατὰ ταύτην ἐέργεται ἀνθρωπικαί· δίκαια γὰρ και ἀνδρεία και τὰ ἄλλα τὰ κατὰ τὰς ἀρετὰς πρὸς ἀλ-
λήλους πράττομεν ἐν συναλλαγῆμασι και χρείαις και πράξεις παντοίας ἐν τε τοῖς πάθεσι διατηροῦντες τὸ πρέπον ἐκάστω· ταῦτα δ' εἶναι φαίνεται πάντα ἀν-
θρώπων. ἔνια δὲ και συμβαίνειν ἀπὸ τοῦ σώματος δοκεῖ, και πολλὰ συνεκειῶσθαι τοῖς πάθεσι ἢ τοῦ ἥθους ἀρετῆ· συνέξυεται δὲ και ἡ φρόνησις τῇ τοῦ ἥθους ἀρετῇ, και αὐτῇ τῇ φρονήσει, εἴπερ αἱ μὲν τῆς φρονήσεως ἀρχαί και τὰς ἡθικὰς εἰσιν ἀρετὰς, τὸ δ' ὄρθον τῶν ἡθικῶν κατὰ τὴν φρόνησιν. συνηρητη-
μένα δ' αὐτὰ και τοῖς πάθεσι περὶ τὸ σύνθετον ἀν-
εῖν· αἱ δὲ τοῦ σύνθετου ἀρεταὶ ἀνθρωπικαί· και ὁ βίος διὴ ὁ κατὰ ταύτας και ἡ εὐδαιμονία. ἡ δὲ τοῦ

πρωτύτερα, ⁸⁶ θα βρει και εὐδὲ ἐπαρμογή· αὐτὸ που προ-
σιδιάζει στον καθένα εἶναι ἐκ φύσεως το πιο σημαντικὸ
και το πιο ευχάριστο γι' αὐτὸν—ἀρα και για τον ἀνθρώ-
πο η σύμφωνη με τον νοῦ ζωῆ, ἀφοῦ ο νοῦς εἶναι πρῶτος
ὄστερο ἀπὸ οτιδήποτε ἄλλο ο ἀνθρώπος. Αὐτῇ, επομέ-
ως, η ζωῆ εἶναι και εὐδαιμονέστατη.

8 Δεύτερη στη σειρά εὐδαιμονίας εἶναι η σύμφωνη με
τις ἄλλες ἀρετὲς ζωῆ. Γιατί οι σύμφωνες με τις ἄλλες ἀ-
ρετὲς ἐέργειες προσσιδιάζουν ἀπολύτως στον ἀνθρώπο.
Πράξεις, πράγματα, δικαιοσύνης, πράξεις ἀνδρείας,
πράξεις, γενικά, που σχετίζονται με τις διάφορες μορφές
ἀρετῆς κάνουν με οι ἀνθρώποι σε ὄλες τις μεταξύ μας σχέ-
σεις, τῆρώντας στις συναλλαγές και στα συμβόλαια,
στις στιγμὲς ἀνάγκης, στις κάθε λογῆς πράξεις μας, ἀλ-
λά και στα πάθη μας, ⁸⁷ το μέτρο που ταιριάζει στον κα-
θένα—εἶναι φανερό ὅτι ὄλα αὐτὰ εἶναι ἐέργειες που
προσιδιάζουν ἀπολύτως στον ἀνθρώπο. Κάποια ἀπὸ
αὐτὰ ⁸⁸ ἀπορέουν, κατὰ τὴν κοινὴ παραδοχῆ, ἀπὸ το
σώμα, και η ἡθική ἀρετῆ ⁸⁹ φαίνεται πως ἀπὸ πολλές ἀ-
πόψεις βρίσκεται σε στενὴ σχέση με τα πάθη. Και η φρό-
νησι ⁹⁰ εἶναι ἀνεχώριστα δεμένη με τὴν ἡθική ἀρετῆ, και
αὐτῇ πάλι με τὴ φρόνησι, ἀφοῦ οι βασικὲς ἀρχές τῆς
φρόνησις βρίσκονται σε συμφωνία πρὸς τις ἡθικὲς ἀρε-
τὲς και η ὀρθότητα τῶν ἡθικῶν ἀρετῶν εἶναι ἐξαρτημέ-
νη ἀπὸ τὴ φρόνησι. Ἐπειδὴ, ἐξ ἄλλου, οι ἡθικὲς αὐτὲς ἀ-
ρετὲς εἶναι συνδεομένης με τα πάθη, πρέπει να ἀνήκουν
στη σύνθετη φύσι μας ⁹¹ και οι ἀρετὲς τῆς σύνθετης φύ-
σις προσσιδιάζουν ἀπολύτως στον ἀνθρώπο, ἀρα και η
σύμφωνη με αὐτὲς ζωῆ και εὐδαιμονία. Αντίθετα, η α-

νοῦ κερχωρισμένη· τοσοῦτον γὰρ περὶ αὐτῆς εἰρή-
σθω· διακριβῶσαι γὰρ μείζον τοῦ προκειμένου ἐ-
στίν. δοξείε δ' ἂν καὶ τῆς ἐκτὸς χορηγίας ἐπι μικρὸν
ἢ ἐπ' ἔλαττον δεῖσθαι τῆς ἥλικῆς. τῶν μὲν γὰρ ἀ-
ναγκαίων ἀμφοῖν χρεία καὶ ἐξ ἴσου ἔσται, εἰ καὶ
μᾶλλον διαπονεῖ περὶ τὸ σῶμα ὁ πολιτικὸς καὶ ὅσα
τοιαῦτα· μικρὸν γὰρ ἂν τι διαφέρῃ· πρὸς δὲ τῆς
ἐνεργείας πολὺ διαίσει. τῷ μὲν γὰρ ἐλευθερίῳ δεήσει
χρημάτων πρὸς τὸ πρότερον τὰ ἐλευθέρια, καὶ τῷ
δικαίῳ δι' εἰς τὰς ἀνταποδόσεις (αἱ γὰρ βουλήσεις
ἀδῆλοι, προσποιούνται δὲ καὶ οἱ μὴ δίκαιοι βούλε-
σθαι δικαιοπραγεῖν), τῷ ἀνδρείῳ δὲ δυνάμει, εἴπερ
ἐπιτελεῖ τι τῶν κατὰ τὴν ἀρετὴν, καὶ τῷ σώφρονι
ἐξουσίας· πῶς γὰρ δῆλος ἔσται ἢ οὗτος ἢ τῶν ἀλ-
λων τις; ἀμφισβητεῖται τε πότερον κυριώτερον τῆς
1178b ἀρετῆς ἢ προαίσεως ἢ αἱ πράξεις, ὡς ἐν ἀμφοῖν συ-

ρετῆ του νοῦ εἶναι κάτι που υπέρχει ξεχωριστά από το
σῶμα —ας αρκεθοῦμε σ' αυτήν μόνο την παρατήρηση⁹²
ενοςῆσει με το θέμα αυτό· γιατί μια εξονυχιστικότερη ἀ-
νάλυση εἶναι κάτι πολὺ μεγαλύτερο από αυτό που τα-
ριάζει στο προκειμένο ἔργο μας. Μπορεῖ, επίσης, να γί-
νει δεκτό ὅτι η ἀρετῆ του νοῦ χρειάζεται λίγα ἐξωτερικά
αγαθά ἢ, ἔστω, λιγότερα από ὅσα η ἥλική ἀρετῆ. Τα ἀ-
παράτητα, πράγματι, για τὴ ζωὴ μπορούμε να δεχτοῦ-
με ὅτι τα χρειάζονται καὶ οἱ δύο,⁹³ καὶ μάλιστα ἐξίσου,
μοιλοῦντι ὁ ἀνθρώπος τῆς πολιτικῆς πράξης κοπιάζει
περισσότερο από τον ἄλλον για τον εαυτό του καὶ για ὁ-
λα αὐτοῦ του εἶδους τα πράγματα: από την ἀποψη αὐ-
τῆ η διαφορά θα εἶναι σχετικά μικρή· από την ἀποψη ὁ-
μῶς του τι χρειάζονται για να ασκήσουν τις ἐνεργείες
τους η διαφορά θα εἶναι πολὺ μεγάλη. Ὁ ἐλευθέριος π. χ.
ἀνθρώπος⁹⁴ χρειάζεται χρήματα για να εκτελεῖ τις ἐλευ-
θέρια πράξεις του· το ἴδιο καὶ ὁ δίκαιος για τις ανταπο-
δόσεις τῶν σφειδῶν του (γιατί η πρόθεση εἶναι κάτι που
δεν φαίνεται ἐξάλλου σκόπη καὶ οἱ ἀδικοὶ ἀνθρώποι
προσποιούνται ὅτι θέλουν να κάνουν δίκαιες πράξεις)· ἐ-
πίσης: ὁ ἀνδρείος χρειάζεται δύναμη, ἀν εἶναι να εκτελέ-
σει κάποια από τις πράξεις που ἀντιστοιχοῦν στην ἀρε-
τῆ του, καὶ ὁ σώφρων ἀνθρώπος τῆς δυνατότητα να κά-
νει ὅ,τι θέλει⁹⁵ —ἀλήθεια, πῶς θα μπορούσε ἀλλιῶς, αὐ-
τός ἢ ὁ κάτοχος οποιασδήποτε ἄλλης ἀρετῆς, να κάνει
φανερὴ την ἀρετῆ του; Δυσχερεῖται επίσης ἀν το σημαντι-
κότερο στην ἀρετῆ εἶναι η πρόθεση ἢ οἱ πράξεις, δεδομέ-
νου ὅτι καὶ τα δύο αὐτά θεωροῦνται ὅτι ἀποτελοῦν συ-
στατικά της στοιχεία. Εἶναι λοιπὸν κατὰ τὴ γνώμη μου

σης· το δὴ τέλειον δηλον ὡς ἐν ἀμφοῖν ἀν εἶη· πρὸς δὲ τὰς πράξεις πολλῶν δεῖται, καὶ ὅσα ἀν μείζους ὄσι καὶ καλλίους, πλείονων. τῶ δὲ θεωροῦντι οὐδὲν ὡς τῶν τοιοῦτων πρὸς γε τὴν ἐνέργειαν χρεία, ἀλλ' ὡς εἰπεῖν καὶ ἔμφοδία ἐστὶ πρὸς γε τὴν θεωρίαν· ἢ δ' ἀνθρωπός ἐστι καὶ πλείοσι συζῆ, αἰρεῖται τὰ κατὰ τὴν ἀρετὴν πράττειν· δεῖσεται οὖν τῶν τοιοῦτων πρὸς τὸ ἀνθρωπένεσθαι. ἢ δὲ τελεία εὐδαιμονία ὅτι θεωρητικὴ τις ἐστὶν ἐνέργεια, καὶ ἐντεῦθεν ἀν φανεῖη, τοὺς θεοὺς γὰρ μάλιστα ὑπελήθημεν μακαρίους καὶ εὐδαιμόνους εἶναι· πράξεις δὲ ποίας ἀπονεῖμαι χρεῶν αὐτοῖς; πότρεα τὰς δικαίας; ἢ γελοῖσι φανοῦνται συναλλάττοντες καὶ παρακαταθήκας ἀποδοιδόντες καὶ ὅσα τοιαῦτα; ἀλλὰ τὰς ἀνδρείους ὑπομένοντας τὰ φοβερά καὶ κινδυνεύοντας ὅτι καλόν; ἢ τὰς ἐλευθερίους; τίνι δὲ δώσουσι; ἄτοπον δ' εἰ καὶ ἔσται αὐτοῖς νόμιμα ἢ τι τοιοῦτον.

φανερὸ ὅτι ἡ τελειότητά της προῖποθέτει καὶ τὰ δύο· γιὰ τις πράξεις, πάντως, χρειάζονται πολλὰ (ἐξωτερικὰ) πράγματα ὅσο μάλιστα πιο σημαντικὲς καὶ πιο ωραίες εἶναι οἱ πράξεις, τόσο πιο πολλὰ εἶναι τὰ (ἐξωτερικὰ) πράγματα που εἶναι απαραίτητα.⁹⁶ Ο ἀνθρωπὸς ὅμως του θεωρητικὸ ὀτοχασμὸ δὲν χρειάζεται τίποτε ἀπὸ ὅλα αὐτὰ, τουλάχιστο γιὰ τὴν ἀσκηση τῆς ἐνέργειάς του· θα μπορούσαμε μάλιστα νὰ ποῦμε ὅτι του εἶναι καὶ ἐμπόδια στὶς θεωρητικὲς/φιλοσοφικὲς ἐνασχολήσεις του. Στον βαθμὸ ὅμως που εἶναι ἀνθρωπὸς καὶ ζεὶ μαζί με πολλοὺς ἄλλους ἀνθρώπουθ θελεῖ, ἐπίσης, νὰ πράττει καὶ τις πράξεις που εἶναι σύμφωνες με τὴν (ἠθικὴ) ἀρετὴ· θα τὰ χρειαστεῖ, ἐπομένως, τὰ ἐξωτερικὰ αὐτὰ πράγματα προκειμένου νὰ ζῆσει ὡς ἀνθρωπὸς.⁹⁷

Ὅτι ὅμως ἡ τέλεια εὐδαιμονία εἶναι μὴ θεωρητικὴ/φιλοσοφικὴ ἐνέργεια, μπορεῖ νὰ γίνε φανερό καὶ ἀπὸ τὶς ἀκόλουθες σκέψεις:

Ὅλοι μὴς δεχοῦμαστε ὅτι οἱ θεοὶ εἶναι μακάριοι καὶ εὐδαιμόνες σὲ ὑψιστο βαθμὸ. Τι λογῆς λοιπὸν πράξεις πρέπει νὰ τους ἀποδώσουμε; Πράξεις δικαιοσύνης; Δὲν θα φαίνονταν ὅμως γελοῖσι οἱ θεοί, ἀν ἔκαναν συναλλαγές καὶ συνήπταν συμβόλαια, ἀν ἔδιναν τίσις τις παρακαταθήκες καὶ ἀν ἔκαναν ἄλλα τέτοια πράγματα; Μήπως τις πράξεις τῆς ἀνδρείας, νὰ ἀντιμετωπίζουν δηλαδὴ με θάρρος τὰ φοβερά πράγματα καὶ νὰ μπαίνουν σὲ κινδύνους ἐπειδὴ αὐτὸ εἶναι κατὰ τὸ ωραίο; Ἡ μήπως τις ἐλευθερίες πράξεις; σὲ ποιον ὅμως θα δώσουν χρήματα; Δὲν θα ἦσαν ἤδη παράλογο νὰ ποῦμε ὅτι ἔχουν νόμιμα ἢ κατὰ τέτοιο; Οἱ πράξεις, πάλι, τῆς σωφροσύνης τι θα

αὶ δὲ σώφρονες τί ἄν εἴεν; ἢ φρονητικὸς ὁ ἔπαινος, ὅτι οὐκ ἔχουσι φωνίας ἐπιθυμίας; διεξίδοσι δὲ πάντα φαίνοιτ' ἄν τὰ περὶ τὰς πράξεις μικρὰ καὶ ἀνάξια θεῶν, ἀλλὰ μὴν ζῆν γε πάντες ὑπελιήφασιν αὐτοὺς καὶ ἐνεργεῖν ἄρα· οὐ γὰρ δὴ καθεῦθεν ὥσπερ τὸν Ἐνδυμίωνα. τῷ δὲ ζῶντι τοῦ πράττειν ἀφαιρούμενου, ἔτι δὲ μάλλον τοῦ ποιεῖν, τί λείπεται πλὴν θεωρίας; ὥστε ἡ τοῦ θεοῦ ἐνέργεια, μακαριότητα διαφέρουσα, θεωρητικὴ ἄν εἴη· καὶ τῶν ἀνθρώπων δὲ ἡ ταύτη συγγενεστάτη εὐδαιμονικωτάτη.

Σημεῖον δὲ καὶ τὸ μὴ μετέχειν τὰ λοιπὰ ζῶα εὐδαιμονίας, τῆς τοιαύτης ἐνεργείας ἔσπερημένα τελείας· τοῖς μὲν γὰρ θεοῖς ἄπας ὁ βίος μακάριος, τοῖς δ' ἀνθρώποις, ἔφ' ὅσον ὁμοιωμά τι τῆς τοιαύτης ἐνεργείας ὑπάρχει· τῶν δ' ἄλλων ζῶων οὐδὲν εὐδαιμονεῖ, ἐπειδὴ οὐδαμῆ κοινωεῖ θεωρίας, ἔφ' ὅσον δὴ διατείνει ἡ θεωρία, καὶ ἡ εὐδαιμονία, καὶ οἷς μάλλον ὑπάρχει τὸ θεωρεῖν, καὶ εὐδαιμονεῖν, οὐ

ἦταν γι' αὐτούς; Ἡ μὴτως θα ἦταν ἕνας κακίτουστος ἔπαινος, ἂν λέγαμε γι' αὐτούς ὅτι δὲν ἔχουν ταπεινὴς ἐπιθυμίας; Ἀν μιλήσουμε διεξοδικά για ὅλα αὐτά, θα γίνε, θαρῶ, φανερό ὅτι ὅλα τὰ σχετικά με τις ἠθικές πράξεις εἶναι μικρά καὶ τιποτένια καὶ ἀνάξια των θεῶν. Καὶ ὅμως ὅλοι μας πιστεύουμε ὅτι οἱ θεοὶ ζοῦν καὶ, ἄρα, ενεργοῦν—κανένας, πράγματι, δὲν θα ἔλεγε για τους θεοὺς ὅτι κοιμούνται σαν τον Ἐνδυμίωνα.⁸⁹ Ἀν λοιπὸν ἀπὸ ἕνα ζῶοντάνο ἀφαιρέσουμε το να πράττει, πολὺ περισσότερο το να δημιουργεῖ, τι μένει εκτός ἀπὸ τον θεωρητικό/φιλοσοφικό στοχασμό; Λογικὸ συμπέρασμα: Ἡ ἐνέργεια του θεοῦ, μια ἐνέργεια που ξεπερνάει ὅλες τις ἄλλες σε μακαριότητα, θα πρέπει να ἔχει καθαρὰ θεωρητικό/πνευματικὸ χαρακτήρα. Καὶ ἀπὸ τις ἀνθρώπινες λοιπὸν ἐνέργειες αὐτὴ που συγγενεῖ με αὐτὴν στον μέγιστο βαθμὸ θα πρέπει να εἶναι ἡ πιο σχετικὴ με την εὐδαιμονία.

Ἄλλη μια ἀπόδειξη εἶναι καὶ το ὅτι τὰ ὑπόλοιπα ζῶα δὲν ἔχουν μερτικὸ στην εὐδαιμονία, τελείως σπερημένα καθώς εἶναι ἀπὸ αὐτοῦ του εἶδους την ἐνέργεια. Γιατί, ἐνῶ οἱ θεοὶ ζοῦν μια ζωὴ ἐξολοκλήρου μακάρια, καὶ ἐνῶ ἡ ζωὴ των ἀνθρώπων εἶναι εὐδαίμων στον βαθμὸ που ὑπάρχει ὁ αὐτοὺς ἕνα κάποιο ὁμοίωμα αὐτῆς της ἐνεργείας, κανένα ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα ζῶα δὲν εὐδαίμονεῖ, για τον λόγο ὅτι αὐτὰ με κανέναν τρόπο δὲν συμμετέχουν στον θεωρητικὸ στοχασμό. Ὅσο εκτεταμένος εἶναι λοιπὸν ο θεωρητικός/φιλοσοφικός στοχασμός, ἄλλο τόσο εἶναι εκτεταμένη καὶ ἡ εὐδαιμονία· οἱ ἀνθρώποι, ἐξἄλλου, που ασχοῦν περισσότερο τον θεωρητικό/φιλοσοφικό

κατά συμβεβηκός ἀλλὰ κατὰ τὴν θεωρίαν· αὐτὴ γὰρ καθὶ αὐτὴν τιμῖα· ὅστ' εἶη ἂν ἡ εὐδαιμονία θεωρία τις.

Δεῖται δὲ καὶ τῆς ἑκτῆς ἐνημέσιας ἀνθρώπου ὅντι· οὐ γὰρ αὐτάφατος ἡ φύσις πρὸς τὸ θεωρεῖν, ἀλλὰ δεῖ θεορατεῖαν ὑπάρχειν· οὐ μὴν οἰητέον γε πολλῶν καὶ μεγάλων δεήσεσθαι τὸν εὐδαιμονιήσοντα, εἰ μὴ ἐνδέχεται ἀνευ τῶν ἑκτῆς ἀγαθῶν μακάριον εἶναι· οὐ γὰρ ἐν τῇ ὑπερβολῇ τὸ αὐτάφατος οὐδ' ἡ πράξις, δυνατὸν δὲ καὶ μὴ ἀρχοντα γῆς καὶ θαλάσσης πράττειν τὰ καλά· καὶ γὰρ ἀπὸ μετρίων δυνατ' ἂν τις πράττειν κατὰ τὴν ἀρετὴν (τοῦτο δ' ἔστιν ἰδεῖν ἐναργῶς· οἱ γὰρ ἰδιῶται τῶν δυναστῶν οὐχ ἦσαν δοκοῦσι τὰ ἐπιεικῆ πράττειν, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον)· ἱκανὸν δὲ τοσαυθ' ὑπάρχειν· ἔσται γὰρ ὁ βίος εὐδαίμων κατὰ τὴν ἀρετὴν ἐνεργοῦντος· καὶ Σόλων δὲ τοῖς εὐδαιμόνοις ἴσως ἀπεφαινέτο καλῶς, εἰπὼν μετρίως τοῖς ἑκτῆς κεχορηγημένους, πεπραγότας δὲ

στοχασμῷ, εἶναι καὶ περισσότερο εὐδαιμόνοες, καὶ αὐτὸ ὅχι ὡς ἀπλή σήμερωσι, ἀλλὰ ακριβῶς λόγῳ του θεωρητικῶν/φιλοσοφικῶν στοχασμῶν· γιὰ αὐτὸς εἶναι ἀπὸ μόνος του κατὰ μετρίως ἀξίας. Μποροῦμε λοιπὸν να ποῦμε ὅτι ἡ εὐδαιμονία εἶναι ἓνα εἶδος θεωρητικῶν/φιλοσοφικῶν στοχασμῶν.⁹⁹

Ὅντας ὁμως ἀνθρώπος θα χρειαστεῖ να ἔχει καὶ τὴν ευτυχία των εξωτερικῶν αγαθῶν, γιὰ τὴ φύση του ανθρώπου δεν εἶναι αὐτάφατος γιὰ τὴν ἀσκησιὰ του θεωρητικῶν/φιλοσοφικῶν στοχασμῶν· πρέπει ἐπιπλέον να ὑπάρχει ἡ υγεία του σώματος, ἡ τροφή καὶ ὄλες οἱ υπὸλοιπες ἀνάσεις. Μὴ φανταστοῦμε ὁμως ὅτι, ἐπειδὴ ἡ ευτυχία δεν εἶναι δυνατό να ὑπάρξει δίχως τα εξωτερικά αγαθά, θα χρειαστοῦν πολλὰ καὶ μεγάλα πράγματα γιὰ να εἶναι κανεὶς ευτυχής· γιὰ τὸ δεν εἶναι ἡ ὑπερβολὴ που μας κάνει αὐτάφατος, ὅντε εἶναι αὐτὴ που μας κάνει να ενεργοῦμε σωστά.¹⁰⁰ καὶ δίχως να εἶναι κύριος τῆς στερίας καὶ τῆς θάλασσης μπορεῖ κανεὶς να πράττει ωραίες πράξεις· γιὰ τὸ καὶ με μέτρια μέσα μπορεῖ, λέω, να ενεργεῖ κανεὶς με τον τρόπο που υψαγορεύει ἡ ἀρετὴ (αὐτὸ εἶναι κατὰ το ὀλοφάνερο: ὅλοι το ἔβρουν ὅτι οἱ ἀπλοὶ πολῖτες δεν κάνουν λιγότερες σημαντικές καὶ ἀξιόλογες πράξεις ἀπὸ τους ἀνθρώπων της εξουσίας· ἴσα ἴσα, μπορεῖ καὶ περισσότερες)· εἶναι ὁμως ἀρκετὸ να ὑπάρχουν καὶ μέτρια μέσα· γιὰ τὸ ἡ ζώῃ του ἀνθρώπου που ενεργεῖ κατὰ τους κανόνες τῆς ἀρετῆς θα εἶναι εὐδαιμόμων. Ὁ Σόλωνας εἶχε ἀσφαλῶς δώσει τον σωστὸ ορισμὸ, ὅταν ἔλεγε ὅτι εὐδαιμόνοες εἶναι οἱ ἀνθρώποι που ἔχουν μέτρια εξωτερικά αγαθά, που ἔκαναν ὁμως πανέμορφες—ὅπως